

**LA LENGUA CATALANA A MALLORCA.
SEGLE XVIII I PRIMER TERÇ DEL XIX.**

Memòria de doctorat presentada per Catalina Martínez i Taberner

Director Dr. Joan Mas i Vives

Tutor Dr. Joan Solà

**Departament de Filologia Catalana
Universitat de Barcelona**

Setembre 1998

AGRAÏMENTS

Abans de la presentació d'un treball llarg com aquest, és obligat fer una ullada enrera per veure fins a quin punt aquesta memòria de doctorat que es presenta com una labor personal és deutora d'una sèrie de persones, sense l'ajut de les quals difícilment hauria pogut arribar a port.

En primer lloc, he de donar les gràcies a la meva mare per fer-se càrrec de la meva família durant les moltíssimes hores d'estada a l'arxiu que vaig haver de fer en temps de vacances. Igualment he d'agrair a Jaume Suau l'encoratjament constant que m'ha donat, ja que sense el seu ajut ni tan sols hauria començat la feina.

Dins l'àmbit acadèmic, he d'esmentar el Dr. Joan Solà per la paciència i la generositat que m'ha demostrat quan li presentava esquemes i més esquemes d'una tesi que semblava no acabar-se mai. Cal dir també que en un moment crític el Dr. Joaquim Viaplana va ajudar-me en l'embranchida final. També he d'agrair a J. Massot i Muntaner les orientacions que, com a bon coneixedor de la matèria d'estudi, m'ha donat al llarg d'aquests anys. Finalment, no puc deixar de recordar aquells companys de secció del departament que amb el seu ajut callat, evitant-me feines comunes, van procurar que pogués tenir més temps en la redacció de la memòria. D'entre ells, he de donar les gràcies a Joan Manuel i Homar per haver fet una de les feines més ingrates, com és llegir el redactat, corregir-lo i comentar-lo.

Per acabar, he d'agrair al director de la memòria, Dr. Joan Mas i Vives, el seu ajut i guiatge i, sobretot, la seva constant predisposició a solucionar qualsevol problema que s'esdevingués, malgrat la distància física que ens separava.

A tots ells, i a tots aquells que no esmento pel seu nom, com el personal dels arxius i biblioteques de Mallorca i els amics historiadors que m'han assessorat i proporcionat material indispensable, els vull expressar el meu agraïment. A tots, moltes gràcies.

ÍNDEX

1.- INTRODUCCIÓ.	1
2.-ANÀLISI DE LES FONTS UTILITZADES.	11
2.1.- Arxius particulars.	11
2.2.- Arxiu notarial.	13
2.3.- Audiència.	14
2.4.- Arxius municipals.	15
2.5.- Arxius eclesiàstics.	17
2.6.- Enquestes de població.	18
2.7.- Diccionaris i gramàtiques.	19
3.-ENSENYAMENT.	21
3.1.-Introducció.	21
3.2.-El món escolar de l'Antic Règim.	25
3.2.1.-L'ensenyament primari.	25
3.2.2.-Comparació de la situació escolar entre 1747 i 1800.	35
3.2.3.-Consideracions generals sobre la situació de l'ensenyament primari als pobles de Mallorca en el segle XVIII.	36
3.2.4.-Les escoles de gramàtica.	37
3.2.5.-La Universitat Lul·liana.	41
3.3.-La llengua catalana en el món escolar de l'Antic Règim.	43
3.4.-El món escolar de l'Estat liberal.	60
3.4.1.-Política educativa de la Societat Econòmica d'Amics del País	64
3.4.2.-Política castellanitzadora de la Societat Econòmica d'Amics del País.	72
3.4.3.-Enquestes d'escolarització.	84
3.5.-Recapitulació.	93
4.-ÀMBITS D'ÚS DE LA LLENGUA ESCRITA	96
4.1.- Introducció.	96
4.2.-Àmbits d'ús públic.	98
4.2.1.-La llengua de l'administració municipal.	98
4.2.2.-La llengua del notariat.	115
4.2.3.-La llengua de l'Audiència.	141

4.3.- Àmbits d'ús privat.	146
4.3.1.- Documents diversos: llibres d'administració de la casa, factures, deutes, contractes d'arrendament i correspondència.	146
4.3.2.- Llibres de comptabilitat i correspondència comercial.	173
4.3.3.- Documents interns d'alguns convents.	176
4.4.-Recapitulació.	183
5.-ANÀLISI DE LA LLENGUA	187
5.1.-Introducció.	187
5.2.- Sèrie de testaments.	187
5.2.1.-Transcripció i anàlisi lingüística.	188
5.2.2.- Recapitulació.	252
5.3.- Sèrie de contractes d'arrendament agrari.	262
5.3.1.- Transcripció i anàlisi lingüística.	263
5.3.2.- Recapitulació.	336
5.4.- Sèrie de factures i albarans.	341
5.4.1.- Transcripció i anàlisi lingüística.	344
5.4.2.-Recapitulació.	359
5.5.-Les ortografies i gramàtiques publicades a Mallorca en la primera meitat del XIX.	361
5.6.-Reflexions lingüístiques sobre el model de llengua descrit.	379
6.-CONCLUSIONS GENERALS	387
7.-BIBLIOGRAFIA	395
8.-ANNEX	439
8.1.-Arxius particulars.	439
8.1.1.- Arxiu Torrella.	439
8.1.2.-Fons Diversos.	470
8.1.3.-Arxiu Aiamans.	483
8.1.4.-Arxiu Cotoner.	486
8.2.-Transcripció de cartes	495
8.3.-Inventaris.	498

8.4.-Enquestes sobre ensenyament	518
8.4.1.- Buidatge de l'estadística del 1747.	518
8.4.2.-Buidatge de l'estadística del 1800.	526
8.4.3.- Buidatge de l'estadística del 1834.	532
8.4.4.- Alfabetització.	540
8.5. Societat Econòmica Mallorquina d'Amics del País.	 546

1.- INTRODUCCIÓ

L'anàlisi del discurs i la sociolingüística han fet que conceptes com text, context, àmbits d'ús, variació lingüística, canvi lingüístic, procés de substitució, etc. siguin cada cop més usuals en la investigació i divulgació dels coneixements lingüístics. Malgrat que majoritàriament s'utilitzen en l'anàlisi de la llengua actual o d'un passat immediat, aquest treball vol manllevar alguns d'aquests conceptes i utilitzar-los en l'estudi de la llengua del passat, perquè creiem que aquests plantejaments que han renovat l'enfocament de l'anàlisi lingüística poden ajudar a establir unes noves bases en l'estudi de la història de la llengua.

En els estudis d'història de la llengua¹ era més o menys habitual la divisió que s'establia entre història interna i història externa o social de la llengua com a dos mons separats amb molts pocs punts de contacte entre ells. Avui dia aquesta divisió es troba prou superada² -malgrat que encara alguns manuals de llengua segueixen amb aquests plantejaments- gràcies a les aportacions vingudes de la sociolingüística que han fet veure que cap canvi lingüístic no es pot entendre fora del context social on es produeix.

Si haguéssim de prendre partit per una de les parts de la dicotomia història externa i història interna de la llengua, condicionariem el nostre camp d'estudi i ens veuríem abocats a una tria que no ens ajudaria gens

¹MARTÍ i CASTELL, Joan (1990): *Gramàtica històrica. Problemes i mètodes*, Biblioteca lingüística catalana. Universitat de València.

²J.M. NADAL (1992): *Llengua escrita i llengua nacional*, Barcelona, Quaderns Crema. El primer capítol d'aquest llibre, "El concepte d'història de la llengua", ha estat publicat posteriorment al llibre *Problemes i mètodes de la història de la llengua*, a cura de Sadurní Martí i Francesc Feliu (1995), recull de les ponències llegides al col·loqui de Girona "Problemes i Mètodes de la Història de la Llengua", celebrat el juliol de 1991

i, a més, dificultaria el poder assolir una visió global de la llengua catalana del període objecte d'estudi.

Optarem, per tant, pel que ens diu J.M.Nadal:

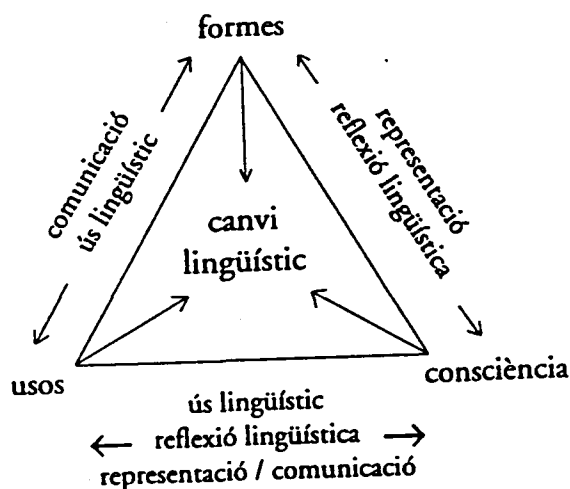
“La història de la llengua no és, en aquest sentit, res més que sociolingüística i aquesta s’ha d’ocupar indefectiblement del canvi lingüístic, la dimensió social del qual és innegable (...) Si enteníem, per tant, la llengua com la suma d’una estructura lingüística complexa i d’un ús determinat, difícilment podríem abordar l’estudi de l’una sense l’estudi de l’altre. El canvi lingüístic, així es relacionaria amb els dos aspectes conjuntament: l’ús lingüístic, ja que és un factor ple de dinamisme, explica les noves connexions que s’estableixen entre àmbits de llengua i àmbits d’ús (...) i, a més, l’evolució de totes les estructures lingüístiques que, si bé té unes direccions evolutives predeterminades-condicionades per la mateixa estructura lingüística-, només pot consolidar-se en un sentit o un altre amb l’ús. Com diu Aracil, “la lingüística estricta pot, en el millor dels casos, assenyalar (i descobrir) les direccions dels canvis possibles. No pot pas explicar (i encara menys predir) l’ocurrència efectiva del canvi”, que depèn sempre de l’ús. I aquest és el camí que segueix la lingüística diacrònica actual, tot i que encara es troba en un estadi de desenvolupament molt precari. Per això no podem pas estar d’acord amb aquella idea tan generalitzada entre els lingüistes que tendeixen a separar la història interna i la història externa d’una llengua: no són dos grans capítols quasi independents entre ells, sinó que han de considerar-se com les dues cares de la mateixa moneda (la llengua).”³

Miquel Nicolás i Amorós⁴ en el seu llibre *La història de la llengua catalana: la construcció d’un discurs* porta a terme una reflexió seriosa sobre la matèria d’estudi de la disciplina. Parla de quins són els continguts propis de la història social de la llengua, i esmenta tres grans eixos d’estudi: formes, usos i consciència lingüística. Aquests tres grans camps temàtics s’han d’analitzar des d’una perspectiva diacrònica,

³J.M. NADAL (1992):op.cit. pàg.34-35

⁴NICOLÁS i AMORÓS, Miquel (1998):*La història de la llengua catalana: la construcció d’un discurs*, Biblioteca Sanchis Guarner, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana i Publicacions de l’Abadia de Montserrat, València / Barcelona.

perquè serà a partir d'aquesta visió que arribarem a la noció de canvi lingüístic, al cap i a la fi raó de ser, en part, de la lingüística.

“Així esbossada, la història social de la llengua es proposa d’oferir interpretacions versemblants del que ha estat l’evolució d’un sistema lingüístic i la seva comunitat de parla. Dit d’una altra manera, de com en el transcurs del temps les formes lingüístiques s’han adequat a unes necessitats de comunicació verbal, uns usos lingüístics, i de com la dialèctica formes/usos ha generat un tercer nivell d’observació: la consciència lingüística dels parlants en relació a les formes, a les possibilitats de la parla en ús i a la percepció de totes dues en uns esquemes cognitius i simbòlics pautats col·lectivament”⁵

Però, definint encara més el model a seguir, Miquel Nicolàs ens dóna dues perspectives de focalització de la recerca, el que ell anomena nivells d’articulació o escales de definició dels objectius, que serien un nivell macro descriptiu i un nivell micro descriptiu. A cada un d’aquests nivells li correspondria la combinatòria següent⁶:

⁵NICOLÀS i AMORÓS, Miquel (1998): op. cit, pàg. 69

⁶NICOLÀS i AMORÓS, Miquel (1998): op. cit, pàg. 77

	Nivell macro	Nivell micro
formes lingüístiques	canvi lingüístic varietats lingüíst.	variants lingüístiques
usos lingüístics	substitució lingüíst.	canvi de codi
consciència lingüíst.	ideologia lingüíst.	actituds lingüístiques

Encara que sols hem desenvolupat els punts bàsics sobre els quals pivota l'esquema teòric de M.Nicolás, creiem que a l'hora de portar-lo a la pràctica requeriria moltes matisacions. Malgrat tot, és força interessant, perquè planteja una visió de la història social de la llengua a mode de xarxa combinatòria que relaciona àmbits diferents per poder arribar a tenir una visió global dels canvis històrics.

Intentarem, en la mesura de les nostres possibilitats, i a partir d'aquests plantejaments, establir les premisses que ens ajudaran a entendre el que varen suposar per a la llengua catalana de Mallorca els canvis que s'esdevingueren en el segle XVIII i part del XIX.

El nostre estudi arrenca amb la proclamació, el 28 de novembre de 1715, del Decret de Nova Planta de Mallorca i d'Eivissa. A grans trets, els canvis més importants que va comportar quedarien resumits de la manera següent ⁷:

- a) Imposició, per dret de conquesta, d'un sistema unificador de l'estat que ja s'havia establert als altres territoris de l'antiga Corona d'Aragó.
- b) Nova estructuració política i administrativa que va escombrar les institucions pròpies: el Gran i General Consell, els Jurats de la Ciutat i del

⁷ ROURA I AULINAS, Lluís(1985):*L'Antic Règim a Mallorca. Abast de la commoció dels anys 1808-1814*, Consellaria d'Educació i Cultura del Govern Balear. Direcció General de Cultura, Palma de Mallorca.

Regne i les Universitats; al seu lloc apareixen l'Audiència, el Comandant General, els Regidors i l'Intendent i tots ells depenen directament del Consell de Castella.

- c) Implantació, amb el consegüent manteniment, d'un exèrcit permanent a l'illa i imposició d'un sistema de lleves.
- d) Creació de noves càrregues impositives.
- e) Inici de manera programàtica del procés de castellanització de la societat mallorquina.

La imposició de la llengua castellana no és explicitada directament en aquest decret, però, de fet, l'Audiència de Mallorca tingué l'espanyol com a única llengua burocràticoadministrativa⁸ des del primer moment, cosa que provocà problemes com deixa veure la consulta que van adreçar a Felip V, el 1716, els Jurats de la Universitat del Regne de Mallorca, davant la impossibilitat d'actuar en llengua castellana:

“Lo segundo, porque aunque V.M. ha mandado se observen los estilos antiguos segun los quales todas la causas, letras y provisiones se actuaban y despachaban en la lengua bulgar del país ha mandado la Audiencia que no se presenten peticiones, ni se despachen letras o Provisiones, sino en lengua Castellana, lo que tiene en gran desconsuelo e igual embarazo aquellos naturales que no se hallan bersados, ni por lo general entender el Idioma Castellano, y dirigiendose a los bayles de las villas y lugares las letras o provisiones y ordenes para las ejecuciones contraforenses y para las ynzidencias de las causas ziviles y criminales se hallan con la dificultad de asertar en el cumplimiento de ellas por no entender lo que se les ordena ni encontrar fazilmente en los lugares quien se los explique sobre que en muchos casos según la calidad de la materia tendra gravisimos ynconbenientes el comunicar a otros las letras y provisiones antes de darles su devido cumplimiento.”⁹

La resposta de Felip V és de l'11 de setembre de 1717, i diu:

⁸CALAFAT, Rosa (1995): "La imposició de l'espanyol a l'alta administració pública mallorquina. Mecanismes i estratègies de poder" en: *La llengua catalana al segle XVIII*, a cura de Pep Balsalobre i Joan Gratacós, Quadern Crema, Assaig 16, Barcelona, pàg.365

⁹FERRER i GIRONÈS, F (1985): *La persecució política de la llengua catalana*, Edicions 62, Barcelona, pàg.20-21

"RESOLUCION. En quanto a esta duda mando, se executen los despachos, como se propone en ella; previniendo, se procure mañosamente ir introduciendo la lengua castellana en aquellos pueblos"

La nova legislació i l'entrada de funcionariat foraster seran els dos puntals sobre els quals gravitarà la imposició de l'espanyol. La nostra tesi no té com objectiu l'anàlisi dels mecanismes i les estratègies del poder establert per anar imposant la llengua castellana. Aquest treball ja ha estat portat a terme per Rosa Calafat a la seva tesi doctoral¹⁰.

El nostre objectiu és analitzar el procés que va seguir la introducció de la llengua castellana en els diversos grups socials, a partir del Decret de Nova Planta. Partim de la imposició d'una nova llei que té com a objectiu canviar les estructures polítiques i administratives de la societat mallorquina, però cal no oblidar que tenim una societat -amb una llengua vàlida per a qualsevol àmbit d'ús- a la qual se li imposarà una llengua aliena. Es aquí on es concreta el nostre estudi. Evidentment som plenament conscients que la llengua castellana no era del tot desconeguda en segons quins grups socials, però a partir d'aquests moments l'estatus de la llengua catalana es veu totalment canviat i serà la incidència d'aquest canvi el que intentarem analitzar.

Si cronològicament el punt de partida del nostre estudi és molt clar, no passa el mateix amb el punt d'arribada, ja que aquest punt d'arribada estarà marcat per la mateixa investigació. De fet, nosaltres analitzem el procés d'introducció d'una llengua aliena i només ho podem fer des del punt de vista de la llengua escrita. Una de les fites bàsiques de la investigació és esbrinar quan es trenca definitivament la tradició de l'escriptura en llengua catalana, és a dir, quan s'imposa l'ús de la llengua

¹⁰CALAFAT, Rosa " Llengua i repressió a la Mallorca del segle XVIII(1715-1808). El projecte glotofàgic borbònic.Estudi historico-sociolingüístic" Universitat de les Illes Balears, 1993

castellana escrita perquè el catalanoparlant ja ha perdut tots els referents de l'escriptura en la seva pròpia llengua. És obvi que serà un procés íntimament relacionat amb l'ensenyament, però també serà un procés desigual que dependrà, per una banda, del grup social analitzat i, per l'altra, dels àmbits d'ús.

Cal saber, doncs, quins són els grups socials que fan ús de la llengua escrita, és a dir, quins són els grups socials alfabetitzats, però no hem de perdre de vista que qualsevol individu pot tenir necessitat de l'escriptura i, per tant, molt possiblement sap quins són els canals que hi ha per poder servir-se'n. En el segle XVIII, aquí i a tot arreu, els índexs d'alfabetització són molt baixos¹¹, l'alfabetització d'una gran part de la població no s'esdevindrà fins ben entrat el XIX, però això no significa que els únics que fan ús de la llengua escrita siguin els grups socials alfabetitzats. Vull dir amb això que la figura dels escriptors i dels clergues, que actuaven moltes vegades com a notaris, ha passat desapercebuda dins la història de la llengua i cal que sigui considerada, ja que, en certa manera, són ells els hereus de la tradició escrita i són els que faran de pont entre els grups socials alfabetitzats i els que no ho estan.

Un altre punt important que caldria matisar és que normalment, quan es parla del segle XVIII, es dóna ja per suposat que l'índex d'alfabetització és sinònim de castellanització. Crec que no és correcta aquesta correlació i conflo poder-ho demostrar al llarg de la tesi. Crec que el grau d'alfabetització o el grau de *literacitat*, seguint el terme utilitzat per X. Moral¹² per designar "*l'ús lletrat de la llengua posat en*

¹¹NÚÑEZ, Clara Eugenia (1992): *La fuente de la riqueza. Educación y desarrollo económico en la España contemporánea*, Alianza Universidad, Madrid

¹²MORAL, X.(1995): "Llengua i ensenyament al Principat". Publicat a *La llengua catalana al segle XVIII*, a cura de Pep Balsalobre i Joan Gratacós, Quadern Crema, Assaig 16, Barcelona, pàg. 208

relació amb la població” , només ens pot servir com “ un indicador de les possibilitats de penetració del castellà, vist que la introducció d’aquesta llengua a Catalunya - i evidentment a les Balears- parteix d’uns usos escrits”

Un altre dels elements que cal tenir present és els canvis de tot tipus - demogràfics, socials econòmics, etc- que s’esdevenen al llarg del XVIII i XIX. Es lògic suposar que hi va haver un procés de lent avanç de la llengua castellana que no entrarà sols en conflicte amb l’oralitat general catalana -com assenyala X.Moral- sinó que també -com veurem més endavant- entrarà en conflicte amb l’ús escrit del català.

Hem organitzat el nostre camp d’estudi a partir de tres grans apartats:

- a) Ensenyament
- b) Àmbits d’ús
- c) Anàlisi de textos

L’estudi de l’organització de l’ensenyament es presenta clau per saber fins a quin punt van ser efectives les lleis que es dictaren en contra de la llengua catalana. Hem dividit el nostre estudi en dos gran blocs, el món escolar de l’Antic Règim i el món escolar de l’Estat liberal. En cada un d’aquests blocs analitzem des de l’escola de primeres lletres o l’ensenyament primari, a les escoles de gramàtica o ensenyament secundari, fins arribar a la universitat.

Si volem saber quins són els àmbits d’ús en els quals la llengua catalana escrita va poder mantenir-se per més temps, ens cal anar als grups socials representatius de la societat mallorquina. Els àmbits d’ús ens faran veure fins a quin punt la llengua catalana es manté prou viva en les diferents relacions que s’estableixen entre els grups socials i a la vegada també sabrem el grau de formalitat de la llengua emprada.

A partir d’aquest plantejament, hem dividit la tesi en dos grans blocs:

Àmbit públic

- la llengua del notariat
- la llengua de l'administració municipal
- la llengua de l'Audiència

Àmbit privat

- Llibres d'administració privats
- Llibres de comptabilitat i correspondència comercial
- Documents interns d'alguns convents

Un cop analitzats diversos àmbits d'ús de la llengua catalana escrita, estudiarem el tipus de llengua que s'utilitza, i això ho farem a partir d'algunes sèries documentals que ens aportaran una visió cronològica dels canvis lingüístics. És a dir, dins la mateixa tipologia de documents, analitzarem la llengua emprada a partir de la primera dècada del segle XVIII fins que aquests documents, de manera majoritària, es veuen substituïts per documents en llengua espanyola.

Analitzarem les següents sèries:

Testaments

Contractes d'arrendament agrari

Factures de menestrals

Un dels nostres objectius és veure fins a quin punt podem establir unes constants ortogràfiques i si aquestes s'avenen amb les propostes gramaticals que apareixeran a començaments del XIX.

Si l'escola ja no compleix la seva funció i alfabetitza en una llengua que no és la parlada pel poble, com es pot mantenir l'escriptura? Quins referents tenien en Cervera, n'Amengual, etc.? Fins quan es va transmetre la llengua catalana escrita? En quins àmbits d'ús es va

mantenir per més temps? Quins grups socials restaren més fidels o foren alfabetitzats més tard en llengua castellana? A tots aquests interrogants i a d'altres que aniran apareixent intentarem donar resposta al llarg del treball.

2.-ANÀLISI DE LES FONTS UTILITZADES

Per portar a terme el nostre estudi hem hagut de recórrer a diverses fonts arxivístiques que ens han permés un coneixement més ampli de la situació de la llengua catalana en el període estudiat. Malgrat que la documentació examinada a partir d'aquestes fonts es detalla a l'ANNEX, en fem, ara, una breu descripció per tenir una visió conjunta de cada una de les fonts utilitzades. Hem estructurat la nostra investigació en sis blocs o apartats.

2.1.-Arxius particulars

Els arxius consultats de caràcter particular pertanyen a diversos fons i tots ells es guarden a L'Arxiu del Regne de Mallorca, llevat del fons Cotoner que es troba a la Biblioteca Llabrés i dels documents del fons Alamans que es conserven a la Biblioteca March. En general, és a partir d'aquestes fonts que podrem avaluar fins a quin punt la llengua catalana era una eina utilitzada en la vida quotidiana. Hem trobat llibres de comptabilitat, testaments, cartes, llibres manuscrits escolars de castellà, llatí i matemàtiques, factures, actes de l'ajuntament de Santa Maria que es troben en el fons de la "Cavalleria de Santa Maria del Camí" -documentació que prové de l'arxiu del Col.legi notarial-, contractes d'arrendament de possessions, etc. La característica bàsica d'aquesta font particular és la diversitat de documentació que hi pots trobar, però també té la dificultat de no saber fins a quin punt la documentació que es consulta respondrà a l'objectiu de l'investigador. Els fons consultats són els següents: "Serra de la Creu"; "Isasi"; "Cavalleria de Santa Maria del Camí"; "Joan Pons i Marquès"; "Jaume

Bover Pujol” i “Diversos” amb documentació que pertany a les famílies Moragues, Ballester de Sóller, Bauçà i Castelló.

La documentació consultada relativa a les cases nobles és la següent: Marquès d'Ariany (casa Cotoner); Marquès de la Torre (Casa Despuig); Aiamans i, sobretot, el fons Torrella¹, que és un dels fons documentals més importants per la gran quantitat de manuscrits que aplega i per la cronologia que abasta, del segle XIII al XX. Està integrat pels documents procedents de tres grups familiars, els GUAL-DESPUIG, els GUALS D'AIXARTELL i els DOMS-TORRELLA. La documentació del fons Torrella ens permet seguir l'evolució d'una família noble en tot el que correspon a l'administració dels béns familiars. Hi trobem testaments, inventaris, donacions, processos, establiments, contractes d'arrendament, capbreuacions, llibres de l'administració de les cases i de les possessions, albarans, cartes, etc.

També hem examinat la documentació relativa a famílies que es dedicaven al comerç per poder comparar-la amb els fons provinents de famílies que tenien com a font de riquesa bàsica l'explotació de la terra. Hem consultat la documentació del fons Mayol i Roca; Fuster de Can Polla; Marcel i Billon.

Per fer l'estudi lingüístic d'una sèrie de documents que pertanyen a un mateix àmbit d'ús i grau de formalitat i, al mateix temps, poder constatar els canvis que s'esdevingueren al llarg d'un segle i mig, hem extret d'aquesta font particular dos tipus de sèries documentals. La primera tipologia de documents són els contractes d'arrendament agrari dels anys 1661, 1716, 1736, 1782, 1806 i 1833. I el segon tipus de documentació

¹Veg. Aina LE-SENNE PASCUAL , “El archivo de Ca'n Torrella” en *Aportaciones para una Guía de los Archivos de Baleares*, Comunicaciones presentada a la VII Conferencia Internacional de Estudios Mediterráneos. Sóller 1983 (Palma de Mallorca: Institut d'Estudis Baleàrics, 1983). Aquest fons fou cedit a l'Arxiu del Regne de Mallorca l'any 1957 pel senyor D. Marià Gual de Torrella i Villalonga.

tracta d'una sèrie de factures de menestrals dels anys: 1799, 1818, 1828, 1834, 1857 i 1879.

2.2.-Arxiu notarial

De l'arxiu de protocols notariaus que es guarda a l'ARM, hem fet l'estudi de diferents notaris per veure quan va ser bandejada la llengua catalana en l'ús comú del notariat i, també, si es poden constatar canvis cronològics entre Palma i els pobles.

Hem realitzat algunes proves de songeig, seguint dos criteris bàsics:

a) que la mostra dels notaris seleccionats fos de Palma i de la part forana.

b) que la mostra cobris el segle XVIII i la primera meitat del XIX.

El nostre objectiu és, per una banda, establir la cronologia de la introducció de la llengua castellana en els documents notariaus de caire privat, ja que a tots els documents que tenen un caràcter oficial els ve imposat per llei l'ús de la llengua castellana. I en segon lloc, estudiar l'evolució de la llengua catalana en uns documents que utilitzen un alt grau de formalitat; per aquest motiu hem escollit l'anàlisi del llenguatge testamentari. Analitzem sis testaments que pertanyen als anys: 1709, 1722, 1731, 1798, 1819 i 1849.

Sabem que la llei del notariat de 1862 obligà de manera taxativa a utilitzar la llengua castellana, però el que no sabem és si la llengua castellana ja es trobava del tot introduïda o si la llengua catalana encara es mantenia en alguns documents.

La relació de notaris estudiats és la següent:

Guillem Cànoves (Palma) ²

²Sig. P.C-1264/3664

Pere Juan Canals (Palma) ³
Antoni Cladera (Sa Pobla/ Campanet/Búger)⁴
Mateu Caldentey (Palma) ⁵
Antoni Francesc Cànoves (Palma) ⁶
Gabriel Cifre (Alcúdia- Pollença) ⁷
Miquel Font i Muntaner (Llubí/Palma) ⁸
Miquel Carrió (Felanitx) ⁹
Estanislau González (Alcúdia/Sóller) ¹⁰
Pere Juan Fiol (Palma)¹¹
Bartomeu Canals (Sóller) ¹²
Pere Josep Gallard (Montuiri)¹³
Josep Castelló (Inca)¹⁴
Bartomeu Cladera (Sa Pobla) ¹⁵

2.3.-Audiència

Dels llibres de l'Audiència que es conserven a l'Arxiu del Regne de Mallorca també n' hem fet diverses cates per poder constatar el moment en què la llengua catalana fou bandejada. Hem consultat els llibres següents: Presidials Decrets¹⁶ , Citacions i Comparicions¹⁷ i Esborrany de

³Sig. 3784 /P.C-1384

⁴Sig. 3846.T/P.C-1446

⁵Sig. P.C-1455/3855

⁶Sig. P.C-1426/3826;Sig. P.C-1426/3826

⁷Sig. C-1462/3862

⁸Sig. F-1467/6126;Sig. F-1473/6132;Sig. P F-1495/6154

⁹Sig. P.C-1589/3989;Sig. P 4000

¹⁰Sig. P.-G.846/7009

¹¹Sig. P.F-1356/6015

¹²Sig.P. C-1555/3955

¹³Sig. T. 7024

¹⁴Sig. P.C-1651/40.51

¹⁵Sig.P.C.1548/3948

¹⁶Audiència 108 (1715-1717) i 109 (1718-1723)

Comparicions¹⁸, Provisions¹⁹, Exàmens d'advocats²⁰, Exàmens de notaris²¹. En l'apartat de Gremis hem seguit el mateix sistema d'abans, és a dir, fer diverses proves i regir-nos més per les dates que pels tipus de gremis consultats. Hem vist documentació dels texidors de lli (1734)²², dels boters (1744), dels sabaters (1746), dels fusters (1750), dels apotecaris (1765), dels escultors (1773), dels marxandos (1788), comptes dels gremis (1799), dels esparters (1804) i dels moliners (1831).

2.4.-Arxius municipals

Un dels objectius que ens havíem imposat era esbrinar fins a quin punt la contesta de Felip V a la consulta dels Jurats de la Universitat del Regne de Mallorca fou realment efectiva o no. Recordem que quan els Jurats de la Universitat plantejaren a Felip V la impossibilitat d'utilitzar l'espanyol com a única llengua burocràtica a Mallorca, el borbó contestà l'11 de setembre de 1717 amb aquesta resolució:

"RESOLUCION. En quanto a esta duda mando, se executen los despachos, como se propone en ella; previniendo, se procure mañosamente ir introduciendo la lengua castellana en aquellos pueblos"

Quina efectivitat va tenir aquest *mañosamente* en la introducció del castellà en els pobles de l'illa de Mallorca? Per poder donar una resposta hem consultat els arxius municipals de Pollença, Sineu i Artà. D'aquests arxius hem examinat no sols els llibres d'actes municipals sinó

¹⁷Audiència 171(1712-1716)

¹⁸Audiència 172 (1734-1739)

¹⁹Audiència 494(1718-1731)

²⁰Audiència 519(1721-1773)

²¹Audiència 526(1777-1804)

²² Les signatures de manera correlativa són les següents:Audiència. Gremis 550/5; 550/25;551/6;551/15;552/32;553/12;554/46;555/128;556/47;557/83

tots els llibres que hem pogut tenir al nostre abast i que tenien relació amb l'administració municipal.

Hem fet diverses proves de sondeig des de començaments del segle XVIII fins que la llengua catalana ha desaparegut en l'ús comú de l'administració municipal.

Els llibres consultats han estat els següents:

AJUNTAMENT DE SINEU

- Libre de los consells. Determinacions de 8 de juliol 1709 a 9 novembre 1760²³
- Actes sessions 1761-1795²⁴
- Correspondència 1698-1799²⁵ i de 1800-1823²⁶
- Cúria Real 1730-1769²⁷
- Registre Polisses 1769-1809²⁸

AJUNTAMENT DE POLLENÇA

- "Elecciones de diputados des de 1766 hasta 1816, y Real Instruccion para las propuestas de bayles y Regidores"²⁹
- Òrgans de Govern. Ordres i Disposicions 1616-1749³⁰
- Òrgans de Govern. Ordres i Disposicions 1750-1770³¹
- Jurats. Nomenaments de diputats i síndics personers. 1766-1816.³²
- Sentències del llegat de Pere Cerdà 1696-1751³³
- Sentències del llegat de Pere Cerdà 1735-1828³⁴

²³Sig. n.1/34 1708-1760

²⁴Sig.1/3

²⁵Sig. Correspondència 1698-1799

²⁶Sig.1/46

²⁷Sig. Cúria Real 1730-1769

²⁸Sig. 4/77.

²⁹Sig. 1434

³⁰Sig. 1662

³¹Sig. 1663

³²Sig. 1436

³³Sig. 1488

³⁴Sig. 1489

- Repartiment de draps als pobres, del llegat del canonge Joan Borràs. 1520-1810³⁵
- Llibre d'albarans del clavari 1766-1768³⁶
- Llibre d'albarans del clavari 1782-1783
- Llibre d'albarans del clavari 1783-1784
- Llibre d'albarans del clavari 1784-1785
- Llibre d'albarans del clavari 1787-1788
- Llibre d'albarans del clavari 1788
- Llibre d'albarans del clavari 1789-1790
- Llibre d'albarans del clavari 1801-1802
- Llibre d'albarans del clavari 1810-1811
- Comptes i rebuts per treballs d'obres públiques 1814-1964³⁷

AJUNTAMENT D'ARTÀ

- Resolucions, 28 (1700-1713)
- Resolucions, 29 (1730-1763)
- Actes, 31 A (1817-1827)
- Correspondència, 107 (1764-1807)
- Correspondència, 108 (1811-1819)

2.5.-Arxius eclesiàstics

La llengua utilitzada per l'església de Mallorca al llarg del XVIII i part del XIX ha estat estudiada per Pere Llabrés³⁸, Josep Amengual³⁹, Gabriel Llompart⁴⁰ i Gabriel Seguí i Trobat⁴¹. Aquests estudis s'han

³⁵Sig. 1490

³⁶Sig.1120/1121/112261123/1124/1125/1126/1127/1128

³⁷Sig. 3296.

³⁸ LLABRÉS,P.(1989):"Història de l'ús de la llengua catalana en l'Església de Mallorca" *Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana. VII. Àrea 7. Història de la Llengua.* Institut de Filologia Valenciana. València.

³⁹AMENGUAL i BATLLE,J (1977):"La llengua del poble dins els sínodes mallorquins dels segles XVI-XVII".*Randa*, núm.6.Curial, Barcelona i (1991): *Llengua i catecisme de Mallorca: entre la pastoral i la política.* Conselleria de Cultura, Educació i Esports Govern Balear. Palma.

⁴⁰LLOMPART,G.(1961-1967): "La Real Cédula de 1768 sobre la difusió del castellano y su repercusión en la diócesis de Mallorca" a *BSAL*, Palma de Mallorca.

⁴¹SEGUÍ TROBAT, Gabriel (1994): *El català en els rituals de sagraments de la diòcesi de Mallorca (1516-1847)*, Departament de Filologia Catalana i Lingüística General, Universitat de les Illes Balears, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona.

centrat en la llengua utilitzada per l'alta jerarquia eclesiàstica, com la llengua dels sínodes, la dels rituals de sagraments o les diverses publicacions del catecisme en llengua catalana. Tots ells fan especial menció de la introducció de la llengua espanyola i de la política repressora d'alguns bisbes a partir de la Real Cédula de Arajuez de 1768.

Nosaltres hem analitzat, sobretot, la llengua que es feia servir en els convents, per exemple, en els llibres d'administració, en la correspondència, etc. Hem mirat documentació dels Dominics de Lloret, Dominics de Palma, Carmelites de Palma i Jesuïtes del Col·legi de Montision de Palma

2.6.-Enquestes de població

Per poder fer l'anàlisi del procés de castellanització de la llengua escrita en els diferents grups socials, hem de saber quina era la situació de l'ensenyament a Mallorca a l'època estudiada. Per tant, hem de veure fins a quin punt es manté l'ensenyament d'Antic Règim i quina incidència van tenir les propostes il·lustrades de tombant de segle. Hem plantejat el nostre estudi a partir de dos tipus de fonts diferents; en primer lloc, utilitzem l'enquesta, "La catequesis en Mallorca en 1747"⁴², de la qual ens dóna notícia Gabriel Llabrés, seguim amb el buidatge de l'*"Informe sobre población, agricultura, instrucción pública, comercio y fábricas, emitidos por los ayuntamientos de las villas"* de 1800⁴³, de l'*Estadística de Población y riqueza agrícola de 1834-35*⁴⁴, de les *"Noticias estadísticas de la*

⁴² G.LLABRÉS (1973): "La Catequesis en Mallorca" a *Hispania Sacra*, XXV. Revista de Història eclesiàstica. Instituto Enrique Flórez. Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Barcelona-Madrid.

⁴³ Arxiu Municipal de Palma, LP, núm. 677 bis

⁴⁴ ARM D-830

instrucción primaria de estas islas correspondientes al año 1835”, que va sortir publicat a *El Propagador Balear*⁴⁵ de 1837 i per acabar extreiem les dades que ens ofereix l'Arxiduc Lluís Salvador al *Die Balearen*⁴⁶ de l'any 1860, juntament amb el Cens de població del mateix any.

Totes aquestes dades ens permeten conèixer el grau d'alfabetització, l'existència o no d'escoles en els pobles, qui hi feia de mestre i quants alumnes tenien, etc.

En segon lloc, tractem de la incidència dels grups il·lustrats sobre l'ensenyament i mirem d'avaluar fins a quin punt foren efectives les seves propostes. Per portar a terme aquest punt estudiem la política castellanitzadora de la Societat Econòmica d'Amics del País, el manteniment de les seves escoles, el seu pla de renovació de l'ensenyament i els intents de creació d'un diccionari mallorquí-castellà. Per portar a terme aquest estudi, hem consultat les actes de les reunions de la Societat Econòmica⁴⁷ de 1796 a 1835

2.7.-Diccionaris i gramàtiques

Com assenyalem a la introducció, un altre dels punts que forma part de la nostra investigació és la comparació entre la llengua escrita utilitzada en les sèries de manuscrits estudiats i les propostes gramaticals que es donaren a Mallorca, ja dins el segle XIX. Farem l'estudi de les gramàtiques i de les propostes ortogràfiques dels diccionaris que tot seguit esmentem:

⁴⁵*El Propagador Balear*, núm.13 (2-IV-1837), pàg.6 i núm.14 (9-IV-1837), pàg.14-15

⁴⁶ARCHIDUQUE LUIS SALVADOR DE AUTRIA(1985):*Las Baleares por la palabra y el grabado. Mallorca (parte general)*, Caja de Baleares “Sa Nostra”, Palma de Mallorca (primera edició, Leipzig, 1871)pàg.315-364

⁴⁷ARM apartat SEMAP

*F.A.M.S.M.(Fray Antonio M.Servera. Mínimo), *Nueva ortografía de la lengua mallorquina, explicada en español para mas fácil inteligencia* 1812. Ciutat de Mallorca.

*AMENGUAL,Joan Josep, *Gamatica de la lengua Mallorquina*, Palma 1835

*FIGUERA,Pere Antoni, *Diccionario Mallorquí- Castellá*, Palma 1840

*AMENGUAL,Joan Josep, *Nuevo Diccionario Mallorquin-Castellano-Latin*, Palma 1858

*UNOS AMIGOS, *Diccionario Manual ó Vocabulario completo Mallorquin-Castellano* , Palma 1859

* *Diccionari Mallorquí-castellà ordenat en vista de tots els qui s'han publicat fins es dia d'avuy, considerablement augmentat ab totas sas veus de us modern y antic que no's troban en ningun d'ells (...) per un mallorquí, aficionat á sa seva llengua, ab col-laboració de varios literats entesos y cultivadors de s'hermos idioma de sas Balears. Palma de Mallorca 1878.*

3.-ENSENYAMENT

3.1.-Introducció

La introducció de la llengua castellana a Mallorca, i a tota la resta dels Països Catalans, ha estat un procés que s'ha donat de dalt a baix de la piràmide social per diferents motius: en primer lloc, caldria esmentar totes les lleis d'imposició de la llengua castellana en els òrgans administratius i de govern; en segon lloc, remarcaríem l'ús que en feien els estaments socials més alts- per raons bàsicament econòmico-polítiques-, en tercer lloc, caldria tenir en compte la influència de la llengua castellana en l'àmbit literari i cultural, i en últim terme, tenir molt present que l'allau migratòria procedent de terres castellano-parlants no es va donar fins entrat el segle XX.

Si nosaltres el que volem analitzar és el procés d'expansió de la llengua castellana a la majoria de grups socials, se'ns planteja com un punt bàsic d'aquest procés l'estudi de l'escolarització, ja que la imposició d'aquesta llengua com a única llengua objecte d'aprenentatge aconseguirà no tan sols introduir, a través de l'alfabetització, una llengua gairebé desconeguda, sinó que també convertirà -conseqüència d'aquest primer fet- el poble català en analfabet en la seva pròpia llengua, amb totes les conseqüències de desprestigi per a la llengua catalana que se'n deriven.

El mot analfabet segons el diccionari s'aplica a la persona que *desconeix l'alfabet, que no sap de llegir, completament illetrat*; per tant, l'asseveració de més amunt sembla una contradicció, ja que els individus no poden convertir-se en analfabets, senzillament ho són o no ho són. Però si partim de la premissa que tenim un poble que utilitza una llengua en els diversos àmbis d'ús, tenim, en conseqüència, un poble alfabetitzat, tot i que amb uns nivells d'alfabetització evidentment molts reduïts - cal no oblidar,

però, que són uns nivells d'alfabetització semblants a qualsevol altre poble del món occidental- segons correspon a la cronologia que ens ocupa¹. I és a partir d'aquesta situació que a través de l'escolarització s'introduirà una llengua aliena com a únic objecte d'alfabetització. És a dir, s'aprendrà a llegir i escriure en una llengua que no és la catalana, cosa que li farà perdre de manera inexorable el seu codi escrit. Aquest és el sentit que volem donar a les paraules "convertir el poble català en analfabet en la seva pròpia llengua"

Per portar a terme l'anàlisi de l'ensenyament en el segle XVIII i primera meitat del XIX, intentarem descriure el món escolar de l'Antic Règim i els canvis que s'esdevingueren a partir de la introducció de les idees il·lustrades fins arribar als governs de caire liberal que tingueren com un dels seus objectius la difusió i regulació centralitzada de l'ensenyament.

Per fer una anàlisi comparativa de l'evolució de l'ensenyament al llarg del segle XVIII i part del XIX ens valdrem dels buidatges de diverses enquestes que es realitzaren a partir d'ordres del govern de l'estat espanyol i de diferents informes que es portaren a terme sobre la situació de l'ensenyament, a banda de totes les notícies que hem pogut recollir relacionades amb el tema.

¹Clara Eugenia Núñez a *La fuente de la riqueza. Educación y desarrollo económico en la España Contemporánea* fa un estudi sobre l'alfabetització i diu que en la difusió de l'alfabetització es constata un període de ràpid avenç o de "transició" que sol tenir una durada de dues centúries en les quals l'alfabetització s'universalitza. Durant aquesta etapa l'alfabetització deixa de ser restringida, és a dir, comença a superar el 30% de la població alfabetitzada i s'estén a la pràctica totalitat de la població. Aquest fenomen és relativament recent, ja que en el països del nord d'Europa que tingueren una alfabetització més primerenca aquesta se situa a finals del XVIII, i a la resta d'Europa se situa entre els finals del XIX i començaments del XX.

La primera enquesta, de la qual ens dóna notícia Gabriel Llabrés a "La catequesis en Mallorca en 1747"², és de l'any 1747. És molt important veure el lligam que s'estableix entre la catequesi i l'ensenyament perquè la difusió de les primeres lletres es farà a través de l'ensenyament de la doctrina, així doncs, malgrat que l'enquesta tracti de la difusió de l'ensenyament de la doctrina cristiana ens dóna informació de la situació de l'ensenyament a diversos pobles de Mallorca.

La segona enquesta correspon a l'*Estadística de 1800*³. A partir d'aquesta enquesta podem esbrinar quina era la matèria d'estudi que corresponia a l'escola de primeres lletres i qui era el responsable de l'ensenyament dels nins i de les nines a cada poble; a més a més, tenim l'informe de la Societat Econòmica d'Amics del País sobre el "Plan de Instrucción Pública"⁴ de l'any 1807. L'informe de la SEMAP no fa pròpiament una descripció general de la situació de l'ensenyament primari, però ens pot servir per veure quines eren les preocupacions d'aquest grup d'il·lustrats sobre aquest tema.

La tercera enquesta ja és més completa. Ens referim a l'*Estadística de Población y riqueza agrícola de 1834-35*⁵, que ens permet avaluar, per primer cop, no tan sols els punts que ja hem assenyalat a l'enquesta del 1800, sinó també l'índex d'escolarització d'alguns pobles. Al mateix temps podem contraposar aquesta informació amb les "*Notícias estadísticas de la instrucción primaria de estas islas correspondientes al año 1835*", que

² G.LLABRÉS (1973): "La Catequesis en Mallorca" a *Hispania Sacra*, XXV. Revista de Història eclesiàstica. Instituto Enrique Flórez. Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Barcelona-Madrid.

³ AMP, L-P677 bis

⁴ ARM, Secció SEMAP, Caixa 26/4. Aquest informe es troba publicat a ROURE i AULINAS, Lluís (1985): *L'Antic Règim a Mallorca. Abast de la commoció dels anys 1808-1814*, pàg.332-334, però cal dir que es deixa sense transcriure la primera part de l'informe. També el trobem transcrit, i aquest cop íntegrament, a SUREDA, Bernat (1989): *Els il·lustrats mallorquins i els seus projectes educatius*, pàg.56 a 62

⁵ ARM D-830

va sortir publicat a *El Propagador Balear*⁶ de 1837. De la mateixa època és també l'informe que realitzaren el comte d'Aiamans i D.Pere Andreu sobre les escoles de Palma a instàncies del governador Civil, el 17 de juliol de 1835⁷.

Les dades sobre l'escolarització que podem extreure de l'Arxiduc Lluís Salvador al *Die Balearen*⁸ del 1860, comparades amb les del Cens de població del mateix any, clouran la nostra anàlisi.

A més de l'evolució de l'ensenyament al llarg de XVIII i primera meitat del XIX, analitzarem la tasca de la Societat Econòmica Mallorquina d'Amics del País relacionada amb l'ensenyament, les idees que mouen aquest grup d'il·lustrats i la política que portaren a terme per a difondre la llengua castellana a Mallorca.

L'anàlisi de l'evolució de l'ensenyament ens ha de permetre conèixer la situació de la llengua catalana en aquest context, i avaluar com i quan podem considerar que el fet de l'escolarització significa castellanització, és a dir, quan la llengua catalana va perdre definitivament l'àmbit d'ús escolar.

⁶*El Propagador Balear*, núm.13 (2-IV-1837), pàg.6 i núm.14 (9-IV-1837), pàg.14-15

⁷LLABRÉS BERNAL, Juan (1959): *Notícies y relaciones históricas de Mallorca. Siglo XIX, tom II (1821-1840)*, Societat Arqueològica Lul·liana, pàg.556-564, Palma.

⁸ARCHIDUQUE LUIS SALVADOR DE AUTRIA(1885):*Las Baleares por la palabra y el grabado. Mallorca (parte general)*, Caja de Baleares "Sa Nostra", Palma de Mallorca (primera edició, Leipzig, 1871)pàg.315-364

3.2.-El món escolar de l'Antic Règim

Utilitzem el terme Antic Règim per definir l'organització escolar que hi havia abans de la uniformització de l'ensenyament que va anar imposant-se a partir dels governs de caire liberal.

Poques referències directes tenim del món escolar del segle XVIII, però el primer que cal fer és distingir entre l'ensenyament de les primeres lletres- o ensenyament primari- i el de preparació per arribar a la universitat -les anomenades escoles de gramàtica que posteriorment es convertiran en l'ensenyament secundari- del pròpiament universitari.

3.2.1.-L'Ensenyament primari

Les informacions que es tenen de l'ensenyament primari són molt escadusseres; malgrat tot, les dades que hem anat reunint ens permetran fer un esbós del que anomenem l'escola de l'Antic Règim.

En un principi, la responsabilitat de l'ensenyament requeria sobre l'església, encara que ja en el 1659 el sínode del bisbe Escolano reconeix el dret dels municipis a promoure l'ensenyament, com deixa entreveure la següent citació:

“ I part, títol I. Constitució V: Els jurats tenguin a sou un mestre en bé del poble.

Com que és sabut que l'educació de la joventut i l'ensenyament de les primeres lletres no correspon solament als pares espirituals, sinó que és propi de la governació dels pobles; i que és molt profitós per a la conducta dels infants ja des de la seva tendra edat viure sota la direcció dels seus preceptors, manam als Jurats de les ciutats, viles i pobles de tot el Regne que passen dels 300 veïns que, transcorreguts dos mesos des de la publicació d'aquest decret, sota pena d'excomunió, tenguin mestres a sou, perquè ensenyin públicament a llegir i escriure, i la doctrina cristiana

als infants, comptant amb la nostra aprovació prèvia en el que respecta als seus costums, i havent fet la professió de fe, com queda disposat a la Constitució 4a del títol I, de la primera part. I exhortam que, en el llocs on els mitjans no són suficients per a contractar un mestre, curin que algun sacerdot o eclesiàstic, secular o regular, de bona anomenada i fama, exerceixi aquesta tasca per amor de Déu i el profit de la comunitat civil, comptant amb alguna gratificació o ajuda”⁹

Pel que podem deduir de l'Estadística de 1747, les recomanacions del bisbe Escolano encara no es veuen plenament acomplides 88 anys més tard. Dels 34 pobles que informen de com s'organitza l'ensenyament de la doctrina cristiana i de l'aprenentatge de la lectura i l'escriptura, en tenim sis (Calvià, Marratxí, Muro, Puigpunyent, Santa Maria i Sóller) que declaren que no hi ha ningú que es faci càrrec de l'ensenyament, ni tan sols s'esmenta cap eclesiàstic. Els pobles d'Alaró, Banyalbufar, Bunyola, Campos, Lluçmajor, Manacor, Sa Pobla i Santanyí declaren que l'únic ensenyament de la doctrina cristiana que es fa va adreçada a les nines i el porta una dona, possiblement una beata, sense sou que a vegades rep alguna almoina o té dret a casa franca, com la de Manacor. Als pobles d'Alcúdia, Campanet, Deià, Esporles, Santa Margalida i Sineu sols s'ensenyava la doctrina cristiana als nins, els diumenges o durant la quaresma i normalment és el rector o un frare l'encarregat de portar-ho a terme. A Andratx, Petra, Sencelles, Sant Joan i Valldemossa continua mancant un ensenyament per a les nines, però referit als nins ja trobem un mestre o un eclesiàstic que no tan sols ensenya la doctrina cristiana sinó que també diu que es fa estudi o gramàtica, per la qual cosa ja podem deduir que s'ensenyava a llegir i escriure. A més a més, aquests mestres ja tenen un sou assignat que oscil·la entre les 15 lliures l'any, que és el sou que es paga al

⁹Extret d'AMENGUAL i BATLE, Josep(1991): *Llengua i catecisme de Mallorca: entre la pastoral i la política*. Conselleria de Cultura, Educació i Esports. Govern Balear. Palma.pàg. 77

sacerdot de Sant Joan, i les 52 lliures, que cobra el mestre de Valldemossa. Els pobles d'Algaida, Artà, Binissalem, Felanitx, Inca, Montuïri, Pollença, Porreres i Selva tenen organitzat un ensenyament per a nins i un per a nines. Les nines tenen com a exclusiva matèria d'estudi la doctrina cristiana i la mestra de minyones és un dona ben considerada dins el poble o una beata. Per als nins s'especifica que s'explica doctrina cristiana i gramàtica (tret dels pobles d'Artà i Pollença que només fan doctrina cristiana) i el mestre de minyons sol tenir un sou pagat per l'Ajuntament com els que hem citat anteriorment. L'únic cas que trobem en què s'esmenta un estudi de caire superior és a Porreres, ja que la Universitat o Ajuntament d'aquest poble mantenia l'escola del Puig de Montis-sion.

Altres dades que ens ajuden a situar-nos en el món de l'ensenyament del segle XVIII són les notícies que hem pogut extreure de diverses fonts.

La primera fa referència a l'ajuntament de Porreres: l'arxiu d'aquest l'ajuntament fou cremat el 1868 com a resultat dels atropells que es succeïren els dies de la "Gloriosa"¹⁰, però gràcies a unes actes trobades en un llibreter de vell, del dilluns 28 de febrer de 1718 al 12 de desembre de 1728, sabem que l'ajuntament pagava un mestre de minyons i una mestra de minyones. El mestre de minyons el 26 de juny de 1726 fou substituït pel prevere Joan Figuera i el seu sou era de 10 lliures l'any. La mestra de minyones, el 3 de juny de 1727, era la beata Joana Rosselló i tenia un sou de 5 lliures l'any.

Una altra notícia ens arriba per una carta tramesa a l'ajuntament de Sineu de l'any 1786 per la qual el prior dels mínims fa saber a l'ajuntament el

¹⁰BARCELÓ CRESPI, Maria i SERVERA SITJAR, Bartomeu (1993): *Vida Municipal i Nova Planta. Porreres, 1718-1728*. Edició de l'Ajuntament de Porreres.

seu acord per tal que un prevere del convent pugui fer de mestre dels nins de Sineu¹¹.

Per l' "Estadística de Población" del 1797, sabem que a Manacor¹² hi havia una escola de primeres lletres amb un mestre, encara que no diu amb quants d'estudiants. A Lluçmajor¹³ ens consta que hi havia dues escoles de primeres lletres, la primera era portada per un mestre eclesiàstic a compte de l'ajuntament amb 51 nins, i la segona es trobava ubicada en el convent dels frares observants, portada per un mestre religiós, amb 68 nins. Hi havia també dues mestres de nines (beates), una a compte de l'ajuntament amb 80 nines i l'altra portada per una beata que ensenyava voluntàriament i tenia 56 nines. A Felanitx¹⁴ trobem que es fa escola en el convent dels pares Agustins i a dues cases d'eclesiàstics. En total arreglaven uns 60 nins. Per a les nines hi havia quatre mestres (beates), una d'elles pagada per l'Ajuntament i les altres tres ho feien voluntàriament. En total tenien unes 148 nines. En aquesta estadística, no s'esmenta mai la matèria d'estudi.

Malauradament no hem pogut trobar dades d'altres pobles, ja que aquesta estadística no es troba de manera general a tots els ajuntaments ni hi ha les dades de tots els pobles de l'illa recollides a L'Arxiu del Regne de Mallorca.

Aquestes dades, malgrat que no fan referència a tota l'illa, no es troben tan allunyades de les dades que hem pogut extreure de l'*Estadística de 1800* que ens permet cloure el XVIII amb una informació ja més sistematitzada, encara que no completa. Cal dir que aquesta estadística no té les dades de Ciutat ni d'alguns pobles tan representatius com Inca o Pollença.

¹¹Ajuntament de Sineu. Correspondència 1698-1799.

¹²Arxiu Municipal de Manacor (v.2.2.0) 1797

¹³ARM.Sig.F18/17/Font Obrador

¹⁴Arxiu Històric de Felanitx/ 451 (1797)

Sobre l'ensenyament dels minyons

Dels 24 pobles que van contestar l'estadística de població, Montuïri i Puigpunyent diuen expressament que no tenen cap mena d'organització escolar. Sóller tampoc té cap escola i sols el rector els dies de precepte reuneix els nins i els dóna coneixements de doctrina cristiana, la qual cosa no significa que els ensenyi a llegir i a escriure. Deià tampoc té escola, però diuen que els nins van a l'escola dels ermitans. Campos diu que té escola, però que la dotació econòmica és tan minsa que no troben cap mestre que vulgui ocupar la plaça. Alaró, Lluçmajor, Selva i Sant Joan no tenen cap edifici escolar, però tenen el mestre que fa escola a casa seva. Algaida, Binissalem, Bunyola, Campanet, Felanitx, Manacor, Porreres, sa Pobla i Santa Margalida tenen escola i mestre. Tots els mestres són pagats pels respectius ajuntaments i els seus sous oscil·len entre les 30 lliures l'any -el sou més baix- i les 50 lliures l'any -el sou més alt. Hi ha pobles que tenen més d'una escola, la qual cosa significa que hi ha convents que assumeixen també la funció d'ensenyar; així tenim Felanitx, on a més de tenir un mestre es fa escola en algunes cel·les del convent dels Agustins; en aquest cas, els religiosos que assumeixen la feina no tenen cap mena de sou oficial. El mateix passa a Lluçmajor, on els frares de sant Francesc també es dediquen a l'ensenyament sense cobrar, si més no de l'erari públic, i a Porreres que manté el mestre de primeres lletres i l'escola de gramàtica de Montisio. En els pobles d' Alcúdia, Artà, Marratxí, Petra, Santa Maria i Santanyí l'ensenyament es troba en mans exclusives dels ordes religiosos (PP. Menors a Alcúdia, els de Sant Antoni de Pàdua a Artà,

¹⁵ Vegeu Annex.

els de Sant Bernat a Petra i els mínims a Santa Maria) o del sacerdot del poble (Marratxí i Santanyí).

Del que es desprén de l'*Estadística* sobre la matèria d'estudi cal dir que l'ensenyament de primeres lletres consistia en l'aprenentatge de la doctrina cristiana i també de llegir, escriure i comptar. Si en alguns pobles es parla de llatinitat o gramàtica, significa que ja s'introdueixen els rudiments de la gramàtica llatina. Això només passa als pobles que tenen un convent o que hi ha un mestre de primeres lletres i algun religiós que fa l'ensenyament del llatí. Així es dona a Alcúdia, Artà, Felanitx, Lluçmajor, Petra i Porreres; curiosament l'ajuntament de Manacor contesta l'estadística assenyalant la dificultat que té el mestre d'assumir les dues feines, i per aquesta raó diu que els resultats no són gaire satisfactoris, però que no veuen la manera de poder tenir dos mestres.

Cal dir que a sota de la paraula mestre moltes vegades s'hi amaga un eclesiàstic a sou de l'ajuntament i per tant no seria bo fer-ne un sinònim d'així com avui és entès el mot, malgrat que la regulació de la titulació de mestre es fixà a partir de la promulgació de la Reial Ordre de Carles III "*Requisitos para el ejercicio del magisterio de primeras letras*" de 1771, que més endavant comentarem.

Sobre l'ensenyament de les minyones

Dels 24 pobles que contesten l'*Estadística*, n'hi ha 14 que declaren que tenen una mestra de minyones pagada per l'ajuntament. Normalment es fa escola a casa de la mestra; només hi ha un poble, Santa Margalida, que té l'escola de nines en el mateix edifici de l'escola de nins. El sou d'aquestes mestres oscil.lava entre 25 lliures l'any -el sou més alt- i 5 lliures l'any -el sou més baix. Felanitx és l'únic poble que fa constar que té 3 mestres més que depenen del rector.

La matèria d'estudi es redueix a l'aprenentatge de la doctrina cristiana i a filar, cosir o fer mitja, és a dir, el que genèricament es coneixia per costura; cal recordar que "anar a costura" arribà a ser sinònim d'anar a escola, quan es referia a l'ensenyament primari bàsicament de les nines. A part del coneixement de la doctrina cristiana no hi havia cap punt de contacte entre l'ensenyament que s'adreçava als nins i l'ensenyament propi de les nines, podem veure que fins i tot aquelles que anaven a escola no eren alfabetitzades, ja que llegir i escriure no formava part de la seva matèria d'estudi.

Les persones encarregades de l'ensenyament de les nines eren dones molt lligades a l'església, de bons contums i reconegudes al poble, fins i tot algunes havien pres hàbit i se'ls donava el nom -com ja hem vist- de beates.

Per conèixer els mestres d'escola que exercien a Ciutat utilitzarem l'acta de la reunió de l'Ajuntament de Palma del 15 de desembre de 1777¹⁶, acta en la qual es detallen els mestres de primeres lletres i els de gramàtica. Tenim:

A la Real Universitat

D.Miquel Montserrat, prevere: mestre de Gramàtica

D.Guillem Dalmau, prevere: mestre de Primeres lletres

A Sant Domènec

Fra Joseph Brotat: mestre de Gramàtica

Fra Francesc Jordi: mestre de Primeres lletres

A Sant Francesc

Fra Antoni Balaguer: mestre de Gramàtica

¹⁶ARM, Secció Real Acord, núm30, transcrit a SUREDA, Bernat (1989): *Els il·lustrats mallorquins i els seus projectes educatius*, pàg 94 i 95

Fra Joan Arbona: mestre de Primeres lletres

Al Carme

Fra Sebastià Mestre: mestre de Primeres lletres

Als Socors

Fra Nicolau Frau: mestre de Primeres lletres

Al Sant Esperit

Fra Joan Perelló: mestre de Primeres lletres

A Sant Francesc de Paula

Fra Miquel Garau: mestre de Primeres lletres

A l'Oratori del Sepulcre

Llicenciat Joan Cerdà, clergue: mestre de Gramàtica

Al carrer de Paraires

Llicenciat Joan Terrassa, clergue: mestre de Primeres lletres

Llicenciat Rafel Escarré: mestre de Primeres lletres i comptes

Al carrer prop de Santa Creu

Joan Garrut: mestre de Primeres lletres

Cal remarcar que dels 14 mestres que s'esmenten, tots -tret de dues persones- són religiosos. No oblidem que el que comunament feien les famílies benestants era tenir mestres particulars que s'encarregaven de l'educació dels infants; molts de cops eren eclesiàstics lligats a les famílies nobles que fins i tot podien exercir de secretaris particulars. L'informe del fiscal de l'Audiència, D.Jacobo María Spinosa y Cantabana, del 22 de febrer de 1778, rebatent la necessitat dels mestres castellans, així ens ho confirma:

"Pero en Palma hay catorce o más maestros que enseñan las primeras letras en Castellano por especial orden del Rey y una porción de Estudiantes que educan por las casas a los hijos de los caballeros y de gente que puede mantener Maestros particulares y por consiguiente no es

la precisión de Maestros forasteros tan urgente como se supuso al Consejo. Sucediendo lo mismo en las Villas y Poblaciones considerables de esta isla”¹⁷

Passem ara a analitzar la situació de l'ensenyament primari que ens descriu la SEMAP l'any 1807. Si deixem de banda les consideracions que fa sobre la Universitat, la visió que ens dóna sobre les escoles i mestres dels pobles de l'illa no és gaire satisfactòria:

“las escuelas de primeras letras que se hallan establecidas en las Villas se hallan mal dotadas y peor montadas. Por lo mismo sería mui conveniente el que se mandara de los Ayuntamientos trataran de proporcionarles una regular dotación y que se proveyesen las plazas de maestros en sugetos idóneos. No són mejores las resultas que ofrecen las dos escuelas, la una de Cura , en el distrito de Algaida, (...); la otra de Montesión en el de Porreras (...). Ambas adolecen del mismo defecto que las de las villas; y sería mejor que en vez de enseñarse en ellas malamente Latín, se convirtieran en escuelas de primeras letras.”

També es plany de la manca d'escoles adequades a les nines, ja que l'única que hi ha es troba mal dotada de recursos econòmics i de mestres. Parla de les tres escoles que la Societat manté a Palma i de l'escola de dibuix, però no podem dir que realment sigui un informe mínimament exhaustiu sobre la situació de l'ensenyament públic. Parla bàsicament de la penúria econòmica de la Universitat Literària i de la manera de resoldre'l, a més proposa un canvi d'assignatures per tal d'unificar el pla d'estudis actual amb el pla d'estudis que regeix a Salamanca, tal com obliga la llei. Al final fa un al·legat a la supressió del dret d'estrangeria ja que la pervivència d'aquest dret actua -segons el seu parer- en contra dels innombrables estímuls que ofereix el Continent

¹⁷SUREDA, Bernat (1989):op.cit.pàg.98

És difícil opinar sobre la qualitat de l'ensenyament que s'oferia ja que tenim pocs testimonis que siguin mereixedors d'un mínim de credibilitat perquè es troben fortament condicionats per la ideologia que defensen, com veurem més endavant. Possiblement un dels testimonis més fidels a la realitat és el que ens dóna John Armstrong a la seva *História de la isla de Menorca*,¹⁸ de l'any 1750. Sobre la situació de l'ensenyament de Menorca diu:

“Aunque hay escuelas en los conventos para la instrucción de la juventud, sin embargo la poca que allí reciben es pronto olvidada. Puede en verdad decirse que la instrucción que se da en los seminarios consiste en poco más que aprender de memoria la lengua latina, sin ninguna iniciación en los rudimentos de la ciencia, que es aquí desconocida, habiendo pocos que hayan alcanzado una ligera noción de las matemáticas, o que estén bien impuestos en las reglas comunes de la aritmética”

Aquest comentari cal situar-lo en el context que li és propi, és a dir, no hem d'oblidar que ens descriu la situació del 1750, i sobretot hauríem de saber quins grups socials anaven a escola als convents, ja que les classes socials més altes tenien preceptors particulars. Si tenim en compte aquests matisos, possiblement la situació de Mallorca no diferia gaire de la descrita.

¹⁸ARMSTRONG, John, *História de la isla de Menorca*, Menorca, Edicions Nura, 1978, pàg. 192, extret de ALZINA i SEGUÍ, P. "Llengua i educació a Menorca. aproximació històrica al fet lingüístic illenc" pàg.49 dins *Llengua i educació en una perspectiva històrica* (Actes de les 5enes Jornades d'Història de l'educació als Països Catalans) Jordi Monés i Pere Solà eds., ed.EUMO, Vic.

3.2.2.-Comparació de la situació escolar entre 1747 i 1800

Hi ha 23 pobles que apareixen en una i altra estadística, per la qual cosa podem comparar els canvis esdevinguts en aquests pobles en 53 anys.

Dels pobles que havien declarat en el 1747 no tenir les més mínima organització escolar com Marratxí, Puigpunyent, Santa Maria i Sóller, l'any 1800 trobem que Puigpunyent continua igual, però Marratxí i Sóller tenen el rector o el vicari que es fa càrrec de l'educació i a Santa Maria hi ha un frare per als nins i una doma que fa costura a les nines. Els pobles d'Alaró, Alcúdia, Artà, Bunyola, Campanet, Campos, Deià, Lluçmajor, Manacor, Sa Pobla i Santa Margalida passen d'un ensenyament molt precari -que consistia en l'ensenyament de la doctrina cristiana per una beata o pel rector els dies de festa- a tenir l'any 1800 com a mínim un mestre o un religiós que ensenya doctrina cristiana, llegir i escriure. La resta de pobles, és a dir, Algaida, Binissalem, Felanitx, Petra, Porreres, Sant Joan i Selva en què esmentaven que es produïa l'ensenyament de gramàtica, l'any 1800 mantenen com a mínim el mestre de minyons. Un cas excepcional és Montuïri ja que a l'estadística de 1800 declara no tenir cap mena d'organització escolar, malgrat que a l'enquesta de 1747 mantenia un prebendat de 39 lliures i dos sous per ensenyar doctrina cristiana, gramàtica i música.

El que podem deduir de l'enquesta de 1747 és que l'ensenyament de les primeres lletres en els pobles de Mallorca era gairebé inexistent. Si eren poquíssims els pobles que a banda de l'ensenyament de la doctrina cristiana esmentaven l'aprenentatge de la lectura i l'escriptura, en l'estadística de 1800 ja trobem que la matèria d'estudi més generalitzada és la doctrina cristiana, llegir i escriure, és a dir, el que s'entenia bàsicament per primeres lletres, però, malgrat que la matèria d'estudi ha evolucionat, continua sent l'església qui majoritàriament s'encarrega de

l'educació dels nins, fins i tot moltes vegades trobem eclesiàstics a sou de l'ajuntament.

3.2.3.-Consideracions generals sobre la situació de l'ensenyament primari als pobles de Mallorca en el s.XVIII

A) No tots els pobles tenien una mínima organització escolar. Sobresurten els pobles que tenien un convent de frares ubicat al poble perquè els permetia tenir un ensenyament més àmpli amb alguna aula de gramàtica llatina, com passa a Lluçmajor, Artà, Felanitx o Petra; cas excepcional és Porreres, que malgrat no tenir un convent al poble tenia l'escola de gramàtica de Monti-sion.

B) Malgrat que no podem saber el grau d'escolarització de la població mallorquina, perquè les mostres que tenim poques vegades esmenten el nombre de nins escolaritzats, podem deduir que l'organització escolar era molt incipient, encara que es constata un avanç al llarg del s.XVIII.

C) L'ensenyament primari es trobava bàsicament en mans d'eclesiàstics o religiosos, i en exclusivitat si ens referim als estudis de gramàtica llatina.

D) De la mateixa manera que l'organització escolar evoluciona al llarg del s.XVIII, la matèria d'estudi va concretant-se. Veiem que el 1747 l'única matèria d'estudi mitjanament generalitzada era la doctrina cristiana, però de mica en mica l'ensenyament de les primeres lletres va definint-se com a aprenentatge de la lectura, escriptura i comptes.

E) L'ensenyament de les nines diferia enòrmement dels nins ja que ni tan sols el llegir i l'escriure formava part de la seva matèria d'estudi.

3.2.4.- Les escoles de Gramàtica

L'any 1483 Ferran el Catòlic aprovava la creació de l'Estudi General a la Ciutat de Mallorca i, a la part forana, a més d'alguns convents de Ciutat, sorgiren escoles de gramàtica llatina com a centres previs per accedir a l'esmentat Estudi General. Aquestes escoles eren les de Cura (devers l'any 1502), Santa Magdalena d'Inca (1534) i la de Monti-sion de Porreres de la qual tenim proves certes que a mitjans segle XVI es trobava en un moment d'esplendor. Una d'aquestes proves és la troballa de la *Metamorfosi d'Ovidi* editat a València l'any 1497, en els últims fulls del qual trobem anotacions dels estudiants: *Aquest Ovidi és de Nofre Esmengual. Qui'l trobarà a mans del lo tornarà, o també Aquest Ovidi és den Sebastià Severa, estudiant en lo Puig de Monti-Sion sots disciplina de Mestre Mateu Calafat 1551. A 5 de octubre vinguí yo Sebastià Servera, estudiant en lo puix de Montissinon en l'any 1551.*¹⁹

Aquestes escoles de gramàtica no tan sols ensenyaven els rudiments de la gramàtica llatina, sinó que, com podem veure, també estudiaven els autors clàssics. El seu sistema no seguia una divisió de nivells d'ensenyament en correspondència a l'edat de l'estudiant, els nivells que hi havia anaven més d'acord amb el temari que tenia assumit l'estudiant que amb la seva edat. L'ensenyament de la llengua llatina era gairebé l'únic objectiu ja que el seu domini era imprescindible per a poder accedir a la

¹⁹MUNAR, Gaspar (1991): "El santuari i col·legi de Nostra Dona de Montission (Porreres)" a *Història de Porreres* de MUNAR-ROSSELLÓ, pàg.9

universitat²⁰, encara que tenim constància d'una càtedra de retòrica i d'una de grec al col·legi de Cura, a mitjan segle XVI.

El Col·legi de Cura depenia econòmicament dels Jurats de Ciutat i va arribar a tenir a mitjan segle XVI més d'un centenar d'estudiants i al 1588 els estudiants passaren dels cent cinquanta. La penúria econòmica serà una constant del Col·legi; els mestres es queixaven sobretot del fred i de la necessitat de reformes a les cel·les dels estudiants, a la teulada, a la capella, etc.; però sempre s'arribaren a atendre les queixes dels mestres i, a poc a poc, es realitzaren les reformes, com l'aula de gramàtica que tal com s'ha conservat fins avui és de començament del XVII. Entrant dins el segle XVIII, l'Ajuntament de Palma va substituir els antics Jurats del Regne i alhora va començar una època de més penúria per al Col·legi, però malgrat tot no va ser fins al 1826 que l'Escola de Cura²¹ va tancar definitivament les portes.

El Col·legi de Monti-sion de Porreres depenia de la Universitat del poble i la seva millor època fou en el segle XVII, quan les obres d'ampliació de les cel·les, del clàustre i de l'aula de gramàtica es pogueren donar per acabades. En aquell temps el Col·legi de Monti-sion arribà a arrebregar un centenar d'estudiants de Porreres i dels pobles veïns. El mètode d'ensenyament, les matèries d'estudi i el règim estudiantil és semblant al col·legi de Cura. Començà a decaure cap a la segona meitat del XVIII; el 1773 consta que només hi havia tretze estudiants, però no va ser fins al 1835 que tancà definitivament les seves portes.²²

²⁰Vegeu SOLÀ, J. (1979): "Sobre el llatí a l'ensenyament medieval", *Randa* 9

²¹ MUNAR, Gaspar (1973): *La muntanya dels tres santuaris*, Lluçmajor,

²² MUNAR, Gaspar (1991): op.cit.

L'escola de gramàtica del santuari de Santa Magdalena d'Inca no va tenir tanta repercussió com les altres dues escoles que hem citat, però així i tot cal consignar que va exercir les seves funcions fins a 1784.

Gràcies a la descripció del règim estudiantil que se seguia a Cura - feta l'any 1790 pel Mestre Bartomeu Abrines en el Reglament del Col·legi de Nostra Senyora de Cura, conservat a l'Arxiu del Regne de Mallorca- ens podem fer una idea de com era la vida estudiantil en aquestes escoles de gramàtica de la part forana de Mallorca:

“S'aixecaven a les cinc del matí. A les cinc i un quart compareixien tots a l'església, (...) i feien l'exercici del bon cristià, començant amb aquestes paraules: Déu nos veu, Déu nos sent, Déu nos ha de judicar etc...(..) A les cinc i mitja anaven a la cel·la a estudiar la lliçó del dia. A les sis tornaven a la capella per oir la santa missa. A les sis i tres quarts anaven a berenar. Al cap de mitja hora acudien a l'aula i començava la tasca escolar amb preguntes i respostes que es feien mútuament. Després el Mestre els explicava la lliçó del dia. A les set i tres quarts començava l'escola pròpiament dita amb l'antífona i l'oració de Sta. Catalina, Patrona del Col·legi. Seguidament el primer deia la lliçó de memòria i darrera ell tots el altres. Si un s'equivocava, el que seguia el corregia i li passava davant. Després el Mestre tornava explicar la lliçó per grups i els feia preguntes, per veure si l'havien entesa bé.

A les onze i quart era el dinar, que se preparaven els mateixos estudiants. Seguia després una hora de recreació. El joc preferit era el de la teia i el de les baldufes. D'això en són encara testimoni les parets de la capella, que conserven marcades les picades de les mateixes. Acabada la recreació, hi havia una hora d'estudi, i a les dues, altra vegada escola amb la mateixa forma que el matí. A les cinc berenar; i a les sis estudi. A les set, repàs amb el Mestre de la lliçó del dia. A les set i mitja, rosari, sopar i recreació fins a les nou. En aquesta hora tornaven a la capella, resaven l'oració de la Bul·la i anaven a dormir. El Mestre rondava una bona estona per les cel·les fins que tots dormien.

En la tarda dels dijous i dels dissabtes no hi havia escola, i els estudiants anaven per la muntanya a tallar llenya pel seu menester.

Els diumenges abans de la missa, hi havia explicació de la doctrina cristiana i lliçó de catecisme.

Cada mes se confessaven i combregaven. La seva festa major era la de Sta. Catalina verge i màrtir; en la seva vigília s'encenia un fogaró enorme, i li responia l'altre, tan gros o més, encés pels estudiants de Porreres, en el Puig de Monti-Si6n”²³.

Aquest règim tan espartà seguit a Cura, a Monti-sion²⁴ i, molt possiblement, a Santa Magdalena d'Inca, encara que no ens ha deixat cap testimoni, manté força similituds amb els horais d'estudi que ens descriu J. Solà²⁵, referits a Elx i Barcelona del 1573 i 1596, respectivament.

Aquests no eren els únics llocs on els estudiants de Mallorca podien anar a aprendre gramàtica llatina a un nivell superior. Com ja hem assenyalat més amunt, als pobles on hi havia un convent es mantenien algunes aules de llatinitat i de retòrica.

A Palma hi havia tres grans ordes religiosos -dominics, franciscans i jesuïtes-, però l'ordre que exercia una major influència en l'ensenyament dels fills de les famílies de l'alta societat mallorquina era l'orde dels jesuïtes. El Col·legi dels PP. Jesuïtes de Nostra Senyora de Monti-sion de Palma es fundà el 1561 i exercí la seva influència fins el 1767, data de la seva expulsió. A partir de 1816 reprengué la seva tasca educadora i castellanitzadora dels nins de les classes socials benestants. Tenia el seu ensenyament ja reglat en tres nivells: la classes dels mínims on s'aprenia a llegir i escriure, la classe dels mitjancers o de gramàtica, i les classes de majors o de retòrica, filosofia i teologia. Jaume Pomar i Fuster²⁶ ens relata

²³MUNAR, Gaspar(1973): op.cit. pàg.85-86

²⁴MUNAR, Gaspar (1991):op.cit. pàg. 15

²⁵SOLÀ,J.(1979):"El llatí a l'ensenyament medieval" a *Randa*, núm.9, pàg.68-69, Curial, Barcelona.

²⁶POMAR i FUSTER,J (1904): *Ensayo Historico sobre el Desarrollo de la Instrucción Pública en Mallorca*, Imprenta Soler,Palma. Ha estat traduït per Jaume Pomar i Llambies sota el títol *Assaig Històric sobre el desenvolupament de la Instrucció Pública a Mallorca* (1990),Conselleria de Cultura,Educació i Esports.Govern Balear.Palma.

les festes que es feren a Palma per la commemoració de la derrota d'Orà, l'any 1723, amb les desfilades dels alumnes de Sant Francesc, els dels Jesuïtes i els del Col·legi de la Sapiència; i també ens fa un resum del certamen poètic que realitzaren els alumnes de Monti-sion de Palma el 1749:

"Certamen Retórico poético que en pública demostración de sus progresos en Elocuencia y poesía mantuvieron los alumnos de las escuelas del Colegio de Monte-Sión"

No cal dir que les llengües que s'utilitzaren eren la llatina i la castellana. La funció dels jesuïtes com a element castellanitzador de la societat mallorquina no degué diferir gaire de l'actuació que portaren a altres terres catalanes²⁷.

3.2.5.-La Universitat Lul·liana

La Universitat Lu·liana es fundà l'any 1673, i s'establí de forma definitiva l'any 1698, quan s'hi integraren els antics Estudis Generals fundats el 1483 per Ferran V. La Universitat Lul·liana, que més tard passà a anomenar-se Universitat Literària (1772)²⁸, constava de quatre facultats o

²⁷Vegeu GALÍ, Alexandre (1979):*Historia de les institucions i del moviment cultural de Catalunya. volum I. La llengua*, pàg.103, extret de MONÉS, J(1984): *La llengua a l'escola (1714-1939)*, pàg.22 que resumeix molt bé el sentit classista de la institució: "Però en els estudis Generals de Catalunya, ja en el segle XVI, el català perdia terreny a l'embat no tan sols de la supremacia política de Castella sinó de l'empenta renaixentista que tendia a destrossar el llatí no pas a favor de les llengües populars com se sol entendre, sinó a favor de les llengües imperials. D'aquesta tasca en la nostra terra se'n van encarregar els jesuïtes, a la catolicitat dels quals esqueia i escau més el que té caràcter universal que no pas els particularismes" .

²⁸Vegeu LLADÓ i FERRAGUT,J(1973):*Historia del Estudio General Iuliano y de la Real y Pontificia Universidad Literaria de Mallorca*, Palma de Mallorca.; MOLL, I (1978):"La crisis de la Universitat a Mallorca" a *Estudis Baleàrics*, 11, pàg.53-61 i ARCHIDUQUE LUIS SALVADOR DE AUTRIA(1985):op.cit. pàg.336-338

Col·legis: Teologia, Cànon i Lleis, Medicina i Filosofia i Arts. Els estudis de Teologia eren els més florents, hi havia 14 Càtedres dotades que impartien les doctrines de les quatre escoles més significatives: tomista, suarista, escotista i lul·lista. Els estudis de Cànon i Lleis tenien cinc Càtedres: dues de Dret canònic, dues de Dret Civil i una anomenada "Instituta" que depenia del Col·legi de la Mercaderia. Els estudis de Medicina constaven de cinc Càtedres i quedaren definitivament establerts l'any 1725. Els estudis de Filosofia i Arts eren exigits per cursar Medicina i Dret.

L'any 1769 la Universitat, constestant els intents de reforma del pla Olavide, fa una relació de les Càtedres existents. Segons l'informe hi havia 14 Càtedres de Teologia, 5 de Cànon i Lleis, 5 de Medicina, 5 d'Arts i Filosofia, 1 de Retòrica i 2 de Geometria; a més a més, hi ha la proposta d'incorporar els estudis de cirurgia a la Càtedra d'Anatomia i crear una Càtedra de "Derecho Patrio" i una altra de Matemàtiques.

L'any 1772 trobem l'ordre d'adoptar com a gramàtica oficial la "Gramática de la lengua latina" de Gregori Malans, publicada el 1768, encara que el Rector de la Universitat protesta al·legant que aquest mètode no s'adequava al nivell dels alumnes perquè era massa elevat i inintel·ligible²⁹

L'any 1807 hi ha l'ordre d'adaptar-se al pla d'estudis de la Universitat de Salamanca i els membres de l'Econòmica proposen una readaptació de les matèries que s'imparteixen:

" El número de Cátedras que en dia asciende a 30, deberia reducirse a 21, suprimiendo muchas de las que existen y substituyendo en su lugar otras

²⁹CALAFAT,R (1993):"Llengua i repressió a la Mallorca del segle XVIII (1715-1808). El projecte glotofàgic borbònic.Estudi històrico-sociolingüístic". Tesi doctoral,pàg. 159.

*que son de primera necesidad, como son las de Economía Política, Filosofía y moral, Física experimental, Matemáticas y lengua Castellana*³⁰

La Universitat Literària no va ser capaç de reformar-se i intentar aturar la lenta i gradual decadència en què havia entrat. Es va mantenir fins l'any 1829 que, per Real Decret, es transformà en Seminari Conciliar adscrit a la Universitat de Cervera.

Segons I.Moll, *"La Universitat Literària (...) estava pràcticament en mans del clergat, tant pel que fa als estaments directrius com als lectius (...). Tot intent de reforma es devia fer fora de la Universitat, o bé suprimir la Universitat existent i establir-ne una de nova"*³¹

Els membres de la Societat Econòmica Mallorquina d'Amics de País optaren per suprimir-la, com veurem més endavant, i substituir-la per un ensenyament secundari, creant l'Institut Balear.

3.3.-La llengua catalana en el món escolar de l'Antic Règim

Sabem realment si la llengua catalana era la llengua que s'ensenyava en l'aprenentatge de les primeres lletres?

Segons Josep Amengual i Batle, l'aprenentatge de la lectura es trobava íntimament lligat a l'ensenyament del catecisme:

Per aprendre a llegir s'empraven les cartilles, que contenien oracions i la part que s'anomenava la doctrina cristiana, equivalent al text dels articles de la fe, manaments, pecats, sagraments etc. (...) Les cartilles presentaven les oracions amb tipografia ben distinta, de caràcters grossos, i amb

30 ARM, Secció SEMAP, Caixa 26/4. Aquest informe es troba publicat a ROURE i AULINAS, Lluís (1985): *L'Antic Règim a Mallorca. Abast de la commoció dels anys 1808-1814*, pàg.332-334, però cal dir que es deixa sense transcriure la primera part de l'informe. També el trobem transcrit, i aquest cop íntegrament, a SUREDA, Bernat (1989): *Els il·lustrats mallorquins i els seus projectes educatius*, pàg.56 a 62

³¹ MOLL, I (1978):op.cit. pàg.53-61

paraules dividides en sil.làbes. És ben possible que aquesta cartilla - doctrina tengués una difusió anterior als mateixos catecismes ³²

Així doncs, els textos que servien per a l'aprenentatge de la lectura tenien poques diferències de contingut amb els catecismes. De les cartilles o "cartes" que es feien servir com a llibres de primeres lletres, en tenim notícies molt primerenques; per exemple, en la instància del 18 de juliol de 1541, que Hernando o Ferrando de Cansoles adreçà als Jurats de la Ciutat de Mallorca per demanar privilegi d'imprimir una sèrie d'obres, trobem: *y altres llibres para principiand, qui son comunament de poch preu, y també estamparà cartes, set salms, Franselms, vesprals...*³³. També en dos inventaris de la impremta Guasp trobem dades sobre la impressió d'aquest tipus de cartilles: el de Gabriel Guasp, de 1634, núm.347, fa constar que hi havia un *altre plech, numero 71, en que dix haver vint y quatre mans de cartes de minyó* ³⁴, el de Pere Guasp, de 1652, dóna notícia de "*Item vint raymes*³⁵ *de doctrines. Item mitja rayme de llibrets de Fr.Aml.Turmeda. Item dues raymes de cartas de minyons*"³⁶. És curiós veure també l'esment del llibre de Fra. Anselm Turmeda, un veritable clàssic, segons paraules de J. Solà³⁷, com a llibre de lectura de minyons, de l'ús del qual tenim notícies fins ben entrat el XIX. Tal com assenyalen Rosa Mut i Teresa Armengol³⁸, referint-se exclusivament al Principat, la Universitat de Cervera tenia permís per reeditar catecismes i textos considerats religiosos, com el *Romiatge del venturós pelegrí* i el *LLlibre dels bons amonestaments* d'Anselm Turmeda que juntament amb algun

³²AMENGUAL i BATLE, Josep (1991): op.cit, pàg. 80

³³AMENGUAL i BATLE, Josep (1991): op. cit. pàg.132

³⁴AMENGUAL i BATLE, Josep (1991): op. cit. pàg 132

³⁵raima: Conjunt de vint mans (=cinc cents fulls) de paper (BCVB)

³⁶SABATER, Gaspar (1985): *La impremta y las xilografias de los Guasp*, Institut d'Estudis Baleàrics. Palma de Mallorca, pàg.27

³⁷SOLÀ, J (1979): "Sobre el llatí a l'ensenyament medieval", *Randa* 9, pàg.66

³⁸MUT,R. i ARMENGOL,T.(1981):*La resistència escolar catalana en llibres (1716-1939)*, Edicions 62, Barcelona.pàg.24

Isopet feien servir com a llibres de lectura o de pauta d'escriptura a moltes escoles parroquials.

Malgrat que no tenim cap referència del segle XVIII, el sistema de cartilles o cartes degué emprar-se fins ben entrat el XIX, encara que les que tenim documentades ja es troben en castellà³⁹.

Cal parlar també dels catecismes en llengua catalana ja que foren un estri molt valuós en l'ensenyament, i no tan sols de la doctrina cristiana, perquè exerciren un paper fomanental com a llibre de lectura, molt possiblement, com a únic llibre de lectura en moltes cases.

Seguint els estudis de Josep Amengual⁴⁰ sobre els catecismes editats a Mallorca en llengua catalana sabem que el catecisme de Ledesma, *Doctrina christiana a manera de dialogo entre el mestre i el dexeble* de 1576, es va anar reeditant fins el 1686 i reelaborant fins el 1765; a partir d'aquest any hi ha un salt i no es torna a reeditar fins al 1800. El catecisme del pare Astete fou traduït i publicat a Palma l'any 1732, sota el títol de *Doctrina christiana ab sa breu declaració per preguntes, i respostas* i es reedità el 1740 i el 1746. La doctrina del pare Ripalda va ser un altre dels catecismes que tingueren més èxit i fou editat a Palma el 1746 amb el títol de *Catecisme i exposició Breu de la Doctrina christiana composta per el P. Geroni Ripalta de la Compañia de Jesus y traduida del Romance Castella al Mallorquí per un altra P. de la matexa compañía. Ab quatra tractats molts devots, y el ordre de ayudar á Missa, ab un acta de Contriclio*, aquest mateix catecisme es tornà a reeditar el 1756. A partir de la dècada dels 60 comencem a trobar un buit d'edicions dels catecismes

³⁹AMENGUAL i BATLE, Josep (1991): op.cit. pàg. 230, n'esmenta algunes en castellà del 1825, 1834 i 1836.

⁴⁰AMENGUAL i BATLE, J. (1988): "Els catecismes dels Jesuïtes a Mallorca", *Estudis Baleàrics*, n.29 -30 ; (1981): "Els catecismes populars de Mallorca. D'instrument de pastoral a mitjà de control cultural de l'Estat", II Encontre de ciències humanes i socials dels Països Catalans (Ciutat de Mallorca) Desembre de 1978. Publicat a *Mayurqa*, n.18 i (1991): *Llengua i catecisme de Mallorca: entre la pastoral i la política.*, Conselleria de Cultura, Educació i Esports. Govern Balear. Palma.

en llengua catalana -és força significatiu el buit d'edicions que hem vist del catecisme de Ledesma. Cal relacionar aquest buit amb tres fets: en primer lloc, amb l'expulsió dels editors, la Companyia de Jesús (1767-1814)⁴¹; en segon terme, amb totes les lleis i disposicions que es donaren a partir de 1768: "Així, la prohibició reial de l'ensenyament del catecisme en català de 1768, es veié precedida de la desaparició del text imprès quan l'any abans hagueren de partir els editors"⁴² i, en tercer lloc, amb el mandat del bisbe Juan Díaz de la Guerra (22 de juny de 1772 a 23 de juny de 1777), la política repressora del qual, en contra de la llengua catalana, ja ha estat força estudiada⁴³, per la qual cosa possiblement també hi va tenir molt a veure. Evidentment les edicions de catecismes en llengua castellana van començar a imposar-se, cal destacar l'edició a Palma el 1777 del *Catecismo Histórico o Compendio de la Historia Sagrada y de la Doctrina Christiana* de Fleury, llibre declarat oficial per la Reial Ordre de Carles III "Requisitos para el ejercicio del magisterio de primeras letras" de 1771, com veurem més endavant.

De les edicions del catecisme en llengua catalana que es donaren a partir de 1800 cal esmentar el *Catecismo de la Doctrina Christiana* del bisbe Nadal, que sortí a la llum el 1801 i va anar reeditant-se fins el 1937, durant el mandat del bisbe Miralles. D'aquest catecisme se'n feren dues edicions, una completa, anomenada la "Doctrina grossa" i l'altra abreujada, la "Doctrina petita".

Sabem, doncs, que en el s.XVII es feien servir les cartes de minyons per a l'aprenentatge de la lectura, i no crec que puguem constatar canvis gaire

⁴¹Cosa que en certa manera podria entrar en contradicció amb la política espanyolista de la Companyia.

⁴²AMENGUAL i BATLE, Josep (1991): op.cit. pàg. 138-139.

⁴³Vegeu SUREDA, Bernat (1989): op.cit. pàg.27 -29 i CALAFAT i VILA, R.M. (1993) : "Llengua i repressió a la Mallorca del segle XVIII (1715-1808). El projecte glotofàgic borbònic.Estudi històrico-sociolingüístic". Tesi doctoral.

importants durant la primera meitat del segle XVIII, si més no abans de la *Real Cédula* de 1768 . Ens podem guiar per l'estadística de 1747 i per les edicions dels catecismes que hem vist.

Ara cal plantejar-se una altra qüestió: tenim constància que la llengua castellana era objecte d'aprenentatge en l'ensenyament de les primeres lletres?

Certament una contesta clara i rotunda no es pot donar, però ens podem moure per indicis que ens permetran matisar la penetració lenta i gradual de la llengua castellana en l'escola primària del s.XVIII.

Sabem que l'aprenentatge de la llengua castellana venia obligada per llei, concretament la *Real Cédula de Aranjuez* de 1768 diu:

*"Finalmente mando, que la enseñanza de primeras letras, latinidad y retórica se haga en lengua castellana generalmente, donde quiera que no se practique, cuidando de su cumplimiento las Audiencias y justicias respectivas, recomendándose también per el mi Consejo a los diocesanos, Universidades, y superiores regualres para su exacta observancia, y diligencia en extender el idioma general de la Nación para su mayor armonía y enlace recíproco"*⁴⁴

Fins a quin punt fou seguida aquesta llei?

Evidentment la circular de 1778 que la Reial Audiència fa arribar als batlles dels pobles de Mallorca insistint en la necessitat de l'ús de la llengua castellana a l'escola primària ja ens indica que possiblement la llei del 68 va tenir febles repercussions. Ens referim al Real Acord del 20 de març que comença recordant l'obligació del compliment de la Real Cédula, i diu:

" y experimentando de un año a esta parte que lo que se havia ganado en este Reyno con el celo y cuidado de los superiores así eclesiásticos como seculares en este particular se va perdiendo por instantes (...)" per tant van resoldre *"que se hiciese saber a los maestros de gramática y retórica*

⁴⁴ LLOMPART, Gabriel(1965):*La Real Cedula de 1768 sobre la difusión del castellano y su repercusión en la Diocesis de Mallorca*, pàg.367

de esta ciudad que no contravengan en manera alguna a su puntual observancia bajo la pena de privarles de la pública enseñanza (...)” i per aconseguir-ho” para que lo mismo se execute en las villas y demás pueblos de este Reyno (...) previniendo a cada uno de Vuestras Mercedes visiten las escuelas de sus respectivas poblaciones y manden a sus maestros enseñen a sus discípulos en lengua castellana, baxo las penas referidas (...)”⁴⁵

Aquesta ordre portava l'obligació d'acusar recepció i, certament, durant el mes d'abril hi ha constància de la contesta de 34 pobles de l'illa.

Possiblement aquesta ordre va incidir més directament sobre els mestres que la *Real Cédula* del 68.

Serà en les darreres dècades del XVIII quan la pressió obligant l'escola a fer ús de la llengua castellana començarà a fer-se més evident. Crec que no és gaire desgavellat pensar que aquesta circular suara esmentada tramesa als pobles és fruit de la pressió que exerciren alts càrrecs castellans de l'Audiència de Palma, ja que hi ha força coincidències en una sèrie d'informes que es feren en un període molt curt de temps i que aparentment tractaven de la situació de l'ensenyament, encara que el que realment els preocupava era el desconeixement generalitzat de la llengua castellana. Així tenim que el 9 de maig de 1777 l'Intendent el Sr.Miguel Banuelos⁴⁶ diu:

“No hay exageración que baste a ponderar a V.S. y al gobierno la urgentísima necesidad que tiene este Reino de escogidos Maestros de primeras letras que bien dotados vengan de las provincias de Castilla a enseñar a esta Juventud nuestra lengua Matriz a bien escribir y recibir

⁴⁵ARM, Reial Acord, n.45 transcrit a LLOMPART, Gabriel (1974): “Una puntualización sobre la enseñanza del castellano en Mallorca en 1778”, *Botletí de la Societat Arqueològica Mallorquina*, any XXXIV, pàg.404-406, i també a SUREDA, Bernat (1989): *Els il.lustrats mallorquins i els seus projectes educatius*, pàg.101

⁴⁶ARM, Secció Real Acord, núm.30, reproduït a SUREDA, Bernat (1989): *Els il.lustrats mallorquins i els seus projectes educatius*, pàg.89-90 i també a CALAFAT,R (1993):“Llengua i repressió a la Mallorca del segle XVIII (1715-1808). El projecte glotofàgic borbònic.Estudi històric-sociolingüístic”. Tesi doctoral, pàg. 820

buenas impresiones para adquirir gusto a los Estudios y entrar con deliciosa ambición a las ciencias.

La Educación por punto general es desgraciada y lastimosa! (...)Se oye uno u otro orador en los Púlpitos que poseen nuestro Idioma pero por lo general debían de escucharlos a los que venimos del continente porque a cada palabra se rozan con el suyo y pierden el fruto de Doctrina y la elocuencia. Sucede lo mismo en los asuntos de oficio y las conversaciones familiares. La gente que se tiene por culta, el Mallorquin es su predilecta explicacion entre ellos y con nosotros dan mil tropezones (aunque se esfuercen) porque les falta el uso. Los demas no hay forma de que hablen una palabra castellana y de aquí se infiere lo que será el pueblo vulgar.(...) Las Religiones se hallan como los Eclesiásticos seculares en igual caso pero lo más lastimoso es en las Villas, donde impera un idiotismo que le he visto en pocas partes del gran mundo que he corrido.Supongo que en la misma capital conozco mozos Nobles ya crecidos que apenas conocen las letras del Abecedario y no saben poner su firma, ociosos, desaplicados y más bien perjudiciales que útiles a la sociedad y al Estado. (...)"

Aquest informe va portar força cua i l'Audiència es va veure en la necessitat de sol.licitar a l'Ajuntament de Palma informació sobre l'ensenyament de la llengua castellana a les escoles de Ciutat i de l'illa, i sobre si veien factible la contractació de mestres de Castella. El 15 de setembre la Ciutat respon que no creu convenient la contractació d'aquests mestres castellans ja que els mestres en exercici compleixen segon l'estipulat per la *Real Cédula* del 68:

"con harto desempeño y aprovechamiento enseñan en lengua castellana. Por lo que esperan se servirá V.E. teniendo presente la constitución en que se halla este Reino, excusar toda designación de fondos para en consabido asunto y que a su tenor informará a la Superioridad a menor daño de estos naturales.(...)"

Però, el 10 d'octubre el Real Acord sol.licita més informació a l'Ajuntament ja que aquest no havia contestat sobre la quantitat de mestres que hi havia en exercici ni si el sou que cobraven depenia del Comú.

L'Ajuntament donà complida resposta a la sol·licitud dia 15 de desembre de 1777 -com hem vist anteriorment- i dia 26 de gener del 1778. Finalment, el 22 de febrer de 1778, el fiscal de l'Audiència donà resposta a l'intendent, el senyor Banuelos. Diu que l'informe del senyor intendent:

“es muy bueno y descubre el fondo de amor hacia la causa pública (...) pero descendiendo a desentrañar sus partes queda solo en un buen deseo teórico, pero incapaz de ponerse en práctica en esta Isla con conocida utilidad a lo menos por ahora (...)”.

El fiscal està plenament d'acord amb la importància de l'educació en les primeres edats i reafirma que a Palma hi ha, com a mínim, 14 escoles de primeres lletres que ensenyen en castellà, per la qual cosa no és necessari que vingui gent de fora, perquè si així succeís :

“Los Maestros que viniesen de Castilla era preciso que antes de dar principio a sus Escuelas, estuviesen mucho tiempo en esta Capital aprendiendo el Mallorquín pues todos saben que es necesario el conocimiento perfecto de ambas lenguas para que sus lecciones pudiesen ser entendidas de los Discípulos”

i aquesta estada resultaria massa gravosa per a l'erari públic, i segueix dient:

“Es imposible arrancar de un País la lengua matriz que ha usado desde el principio de su constitución, ni al Rey tampoco le interesa privar a unos vasallos tan fieles de la lengua que hablaron sus Abuelos con tal que conozcan y entiendan la del todo de la Nación y sus leyes (...) Sin andar el gran mundo que ha corrido el Intendente podía en España haber conocido esta verdad (...) en las provincias de Vizcaya, Navarra y la parte de Aragón que toca el Pirineo, Cataluña y Valencia hay dialectos o lenguas muy antiguas y distintas de la Castellana(...) Por esto no han dejado de cultivarse los ingenios, ni de salir hombres eminentísimos en todas facultades que han poseido a fuerza de estudios los primores de nuestra lengua sin necesidad de maestros castellanos, que ni conocen el buen gusto ni dejan de ser (segun el actual sistema de esta profesión) las heces

de todas las clases eruditas de la Monarquia, examínese o no por la hermandad de san Casiano”

El fiscal continua amb una defensa de la noblesa mallorquina i al final es reafirma en el rebuig al projecte de l'Intendent. Però no pel fet de desestimar la proposició dels mestres castellans, l'Audiència abandonà la idea de la imposició del castellà a les escoles. Podem constatar que és just després d'aquesta polèmica que el 20 de març de 1778 s'envià la circular que hem citat més amunt, recordant l'obligació de l'ensenyament en llengua castellana.

La crítica de la qualitat de l'escola de primeres lletres no acaba aquí, l'informe del Síndic Personer, D. Joseph Ruiz de la Torre, del 30 de novembre de 1789⁴⁷, és demolidor; però un cop més es demostra que qualitat d'ensenyament és sinònim, per a ells, d'ensenyament de la llengua castellana:

“El modo de enseñar en Mallorca las primeras letras es malísimo. Pero si en la primera y principalísima piedra del edificio ya lo yerran ¿qué ha de resultar? Si el A.B.C. del idioma patrio (es decir su valor) le aplican al Castellano y aún al Latín: ¿que extraño? Se olvidan de que cada lengua tiene su articulación, acento peculiar aunque las letras sean unas mismas; como también estas sus respectivos órganos vocales; cuyas pequeñeces en el concepto de algunos, son dignas de mayor atención; y mal las podrá prácticamente de viva voz, quien no salió del País, ni hizo estudio especial en estos y otros requisitos, para evitar resabios y tonillos fastidiosos de por vida. Con este mal principio entran los niños, a mal deletrear, y a mal leer: ¿y qué es lo que mal deletrean y mal leen?: Latín y Castellano alternativamente; de manera que primero saben Latín (de gerigonza) que aún su mismo Idioma”

Evidentment quan el senyor D. Joseph Ruiz de la Torre parla de *su mismo Idioma* es refereix al castellà perquè mai hauria utilitzat la paraula

⁴⁷ ARM, Secció Audiència, llegall 20 i SUREDA, op.cit, pàg.51-56

“idioma” referida al català i, sense adonar-se’n, ens informa d’un punt força interessant, quan diu que els nois primer saben llatí que castellà. Aquest punt és molt important perquè significa que l’ensenyament del llatí es manté independent de la llengua castellana. A Mallorca el mètode més utilitzat per a l’aprenentatge del llatí és la *Grammaticae Latinae institutio* de A.Sempere (1546) que s’ensenyà i s’edità fins ben entrat el segle XIX. A la *Història de la lingüística catalana 1775-1900* de P. Marcet i J.Solà hi ha catalogades unes 65 versions d’aquesta gramàtica, 56 de les quals són editades a Mallorca, en llatí, català i castellà. Són força interessants dues fitxes correlatives que ens informen de l’ús de la llengua catalana per a l’aprenentatge del llatí per part de dos dels ordes religiosos més importants de Palma dedicats a l’ensenyament. Aquestes obres són les “*Reglas breus/pera seber facilmente los modos de Oracions LLatinas. Com se enseñan en las /Escuelas de la Compañia / de Jesus./ Ab Illicencia./ En la Oficina de Ignaci Sarrá, y Frau/ Impressor del Rey nostro Señor*”, sense any. Aquesta peça es troba enquadrada amb la *Rudimenta grammaticae* del Samperii del 1756. L’altra obra a la qual fèiem referència és de 1765 “*Significats/ de los noms, y vebs &c.contin-/guts en todas las reglas del primer/ llibre del Semperi/ y advertencias molt utils per / aprendre los niños [sic] ab facilitat los temps, y al-/tres rudiments de la Grammatia molt ne-/cessaris à los principiants./Axi com se enseña en las escuelas / de Sant Francesch, y demes Convents/ de la Provincia. /Corregit, y aumentat en esta ultima impressio./Añy 1765/En la Oficina de Ignaci Sarrá Imp. del Rey N.Sr.*” A partir de 1779 ja no tornem a trobar cap altre referència en llengua catalana, trobem reedicions en llatí i castellà, com la fitxa de 1798 de” Sempere, Andrés: *Orthografia Epithome. La Ortografia de la lengua latina como se enseña en las Escuelas de la Real Literaria Universidad de Mallorca, Palma, Imprenta Savall*”.

Evidentment la gramàtica de la llengua llatina de A.Sempere no devia ser l'única utilitzada, són força conegudes les diferents versions de la gramàtica de J. Torrella⁴⁸ i la de A. Nebrija⁴⁹

Fet i fet, l'única gramàtica que tradicionalment s'ensenyava era la llatina i aquesta gramàtica era ensenyada en llatí, aquest era el sistema de docència tradicional que s'impartia a tot Europa fins que la idees racionalistes de Port-Royal amb la *Grammaire générale et raisonnée* (1660) van anar estenent-se, primer a França i després arreu d'Europa. La idea que en l'ensenyament s'havia d'anar d'allò conegut a allò que era desconegut justificava que en l'ensenyament de la llengua llatina s'havia de partir de la llengua vulgar⁵⁰.

És en el darrer quart del XVIII que a Mallorca començà a plantejar-se quin seria el sistema més adient per a l'ensenyament del llatí. Tenim notícies d'aquest fet gràcies a la polèmica que es desencadenà a partir de la sol·licitud d'Antoni Portella a l'Ajuntament de Palma, el 1764, per tal que el seu mètode *Rudimentds de la llengua llatina* fos acceptat com a mètode per ensenyar el llatí al Col·legi de la Sapiència i a totes les escoles públiques. El mètode de Portella era molt novedós ja que utilitzava la llengua catalana com a llengua de suport per aprendre la llatina, ja que:

⁴⁸ Dins els papers de l'arxiu de can Torrella hem trobat *La syntaxis del M. Juan Torrella, ilustrada con declaraciones, y notas importantes, dispuestas en claro methodo para facilitar el estudio de la lengua latina con otros tratados provechosos* Cervera. En la Imprenta (esborrat), por Thomás Senant, año 1733.

⁴⁹ Vegeu:SOBERANAS,A.J.(1977):"Les edicions catalanes del diccionari de Nebrija" *Actes del IV Col.loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*.Basilea 1976, Abadia de Montserrat; COLOM,G. i SOBERANAS,A.(1986): *Panorama de la lexicografia catalana*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona;RICO,A.i SOLÀ,J.(1995): *Gramàtica i lexicologia catalanes: síntesi històrica*, Universitat de València, Biblioteca lingüística catalana, València; i també la catalogació de P. Marcet i J. Solà, a l'obra ja citada.

⁵⁰ Vegeu GINEBRA,J.(1996):*L'obra gramatical d'Antoni Febrer i Cardona (1761-1841)*, pàg.31-38

*"com podrà un jove principiant enténdre unas reglas escritas en un idioma, qui li és totalment estrany: esto vertaderament és ensenyar una cosa no coneguda, per medi de l'altra igualment ignorada"*⁵¹

Portella que exercia de mestre a Menorca, era un bon coneixedor de la cultura francesa i el seu mètode seguia les tendències pedagògiques més innovadores de Port-Royal, que utilitzaven com a llengua base de l'aprenentatge la llengua de l'infant per anar introduint una altra llengua. El seu mètode fou publicat per primer cop l'any 1761 i se'n coneixen dues edicions més, una el 1762 i l'altra el 1783⁵². Dins el context menorquí la proposta de Portella no tan sols era molt raonable sinó que políticament i socialment fou plenament acceptada⁵³; recordem que Menorca durant tot el segle XVIII va anar canviant de mans (domini anglès de 1712 a 1756, domini francès de 1756 a 1763, altre cop domini anglès de 1763 a 1782, passa després a mans espanyoles de 1782 a 1798 i clou el XVIII sota domini anglès de 1798 a 1802); però a Mallorca, sota domini espanyol, la proposta de Portella ja no va semblar tan raonable a les altes instàncies polítiques. Per dictaminar la validesa del mètode es nomenà una comissió⁵⁴ de mestres de llatinitat i retòrica que desestimà la sol.licitud; però a partir d'aquí s'encetà la polèmica entre els partidaris d'introduir la

⁵¹MASCARÓ,I. (1985): "Les traduccions llatines de Febrer i Cardona", *Randa*, 17, pàg. 67

⁵²MASCARÓ,I. (1985): op.cit. pàg. 67

⁵³ "Els Rudiments van ser, amb tota seguretat, el primer llibre que va utilitzar Febrer per aprendre llatí, ja que, a partir del moment que es va publicar, sembla que va ser adoptat per tots es establiments menorquins on s'ensenyava gramàtica-llatina, òbviament- que tampoc no eren gaires" a GINEBRA,J (1996) op.cit., pàg 35, nota 19.

⁵⁴Les persones que formaren part d'aquesta comissió foren les següents: "Miquel Abrines, religiós del Convent de la Mercè; Andreu i Bartomeu Sitjar, catedràtics de gramàtica de la Universitat Lul.liana; Francesc Pla i Joan Company, jesuïtes del Col.legi de Monti-sion; Antoni Balaguer, mestre de gramàtica del convent de Sant Francesc; Llorenç Company, també del Col.legi de Sant Francesc; i Pere Tomàs Cifre, excatedràtic de retòrica de la Universitat lul.liana. De tots aquests, just Miquel Abrines va donar suport a Antoni Portella" CALAFAT,R (1993):"Llengua i repressió a la Mallorca del segle XVIII (1715-1808). El projecte glotofàgic borbònic.Estudi històrico-sociolingüístic". Tesi doctoral . Departament de Filologia Catalana i Lingüística General. Universitat de les Illes Balears, pàg.333

llengua llatina a partir de la llengua castellana i els partidaris de mantenir el mètode de Sempere amb l'ajut de les explicacions del mestre en llengua catalana.

La introducció de l'aprenentatge de la llengua llatina amb la utilització de la llengua castellana com a llengua de suport és indicador d'un altre retrocés de la llengua catalana que produirà a la llarga una pèrdua d'àmbits d'ús. Crec que mentre la llengua llatina va ser explicada sense cap llengua de suport vulgar, la llengua catalana no se'n va veure afectada a nivell general. Per exemple: hem trobat a la Biblioteca March el llibre *"Disputatio de medicina proemiasa sap im de medicina utilitate necessitate atqua essentia"*. És un manuscrit lligat, escrit en llatí amb les explicacions de la facultat de medicina de la Universitat Lul·liana. Tot el que forma part de les explicacions de medicina és en llatí i no hi ha anotacions al marge, però a les planes del davant hi ha anotacions diverses que no formen part del llibre i es troben escrites en llatí i català, als fulls finals en blanc, també hi ha anotacions en català i hi apareixen les dates de 1716 i 1731; la darrera anotació diu: "Al 7 de Agost de lo any 1733 mori ma mare".⁵⁵

Un altre llibre de medicina, manuscrit que cal consignar és el *Tractat del capitol singular por lo examen de cirurgia*⁵⁶. Aquest llibre no es troba numerat, però té 167 fulls (=334 planes), dividit en capítols anomenats tractats, són:

Tractat sego(on). De la anathomia en general. Tractat tercer de la Flobotomia. Tractat quart de la anatomia en particular. Tractar primer de las apostemas en general. Tractat segon de las pars particulas del cos. Tractat tercer de las nafres en general. Tractat quart de las nafres de las pars particulas. Tractar quart (la paraula quart es troba tatxada i a sobre hi ha un 5) de las ulceras en general. Tractat 6 de las ulseras en

⁵⁵Signatura : C 68-1-21. Biblioteca March

⁵⁶Biblioteca particular de la família Suau

particular.tractat 7 de las dislocacions. Tractat 8 de las fracturas.Tractat del morbo gallic.

Cada un d'aquets tractats es troba subdividit en capítols. Tot el llibre és escrit en català i possiblement és un compendi de tot el que havia d'aprendre un cirurgià que estudiés a la Universitat. Al final signa *Finis Finem habet Antonio Oliver dia 27 enero 1727*. Segueixen dues planes més de diferent lletra que semblen apunts del que s'ha estudiat, al final hi ha un altre nom Jaume Carrio Chyrurgia. Tenim altres anotacions, a les planes en blanc del davant, algunes d'il·legibles pel mal estat del paper, però n'hi ha una que diu: *Hic est liber ad Michaellem Pont seruquianus quia mercatus á in mensis Hoctuber Hgo 1749*, la qual cosa ens diu que aquest llibre el 1749 encara es feia servir.

Vull donar a entendre amb aquests exemples que la llengua normal d'escriptura era el català, tant per als alumnes que utilitzaven el llibre escrit en llatí, que fan anotacions en català, com per als alumnes que utilitzaven el llibre escrit en català, que fan anotacions en llatí.

Aquest estatus de la llengua catalana possiblement començarà a canviar quan s'imposarà els següent raonament:

"(...) que el libro con que se enseña la Gramática llamado Semperi era muy prolijo y dilatado, por cuyo motivo tiempo ha que havia pensado se estableciese y fomentase otro distinto por el qual pudiesen los niños desde el principio de su educación se acostumbrassen a una lengua que por ser la dominante en los Reynos de España se devía mirar por necessaria a todos los hombres de carácter o de profesión literaria y muy útil para qualquiera clase de estado; sin que fuese de temer la dificultad que a los principios se encontraría pues mayor era, sin duda, la que se encontraba en el latin de Semperi por ser mas remoto nuestro dialecto que la lengua castellana(...)"⁵⁷

⁵⁷AMP, Llibre d'Actes, 26 d'agost de 1768 extret de CALAFAT i VILA,R.M.(1993): "Llengua i repressió a la Mallorca del segle XVIII (1715-1808). El projecte glotofàgic borbònic. Estudi històric-sociolingüístic". Tesi doctoral, pàg. 646

Malauradament a Mallorca -com a la resta de Països Catalans⁵⁸, tret de Menorca- el català no va poder mantenir-se com a llengua de suport per a l'aprenentatge de la llengua llatina, l'única via que tenia no anava de bracet de la innovació pedagògica, només li quedava la defensa de la tradició; el català només podia anar de bracet del Semperi, però aquesta opció tenia els dies comptats, malgrat que no li faltaren defensors :

Dècimes

*Llodrà ab absolut imperi,
y ab decret molt acertat,
pera sempre ha desterrat
que se enseñy ab lo Semperi;
perquè és el major desveri
que se puga may trobar,
volar ses retglas donar
ab la llengua que se ignora;
per axò és que s'atlot plora,
y diuque no.y pot entrar.*

*Ab so Nebrija y Torrella,
se n'entra xuclant, xuclant
sa gramàtica al instant,
com gerret frit a sa pella.
Tant si és mascle com femella,
sebre lletí en mitx ainy;
sens petir pena de dainy,
ni sufrirne de sentit.
Qui tal desbarat ha escrit,
també l'a estampat enguañy.⁵⁹*

⁵⁸Vegeu GINEBRA (1992): "Llengua, gramàtica i ensenyament" a *Randa*, 31

⁵⁹ROC DE MARRATXÍ(1802): "Obra petita sobre se obra grosa del Dr.D.Antoni Llodrà, prevera, intitulada;"Carta de un maestro a su Discipulo." Resposta del dexeble al dit mestre, escrita en llengua mallorquina, perquè la entengan los qui no saben forasté, castellà ni espanyol.. Transcrita a *Misceláneas Históricas relativas a cosas de Mallorca recopiladas de varios manuscritos* de fra Lluís de Vilafranca, tom VI, pàg.418-428. Biblioteca Vivot i a CALAFAT i VILA,R.M.(1993): "Llengua i repressió a la Mallorca del segle XVIII (1715-1808). El projecte glotofàgic borbònic. Estudi històrico-sociolingüístic". Tesi doctoral, pàg.1281-1299

És curiós veure que la defensa del Semperi feta el 1802 es fa en català i no en castellà. És arriscat a partir d'aquí deduir altres qüestions; malgrat tot crec que tenim indicis per creure que el Semperi es trobava unit a la llengua catalana escrita i l'autor de la seva defensa no fa més que utilitzar la llengua que li era més fàcil, la que tenia per costum fer servir.

Un altre punt que també cal tenir en compte i que a la llarga incidirà en el canvi de llengua en el món de l'ensenyament és la regulació que s'estableix en la titulació de mestre, em refereixo a la Reial Ordre de Carles III *"Requisitos para el ejercicio del magisterio de primeras letras"* de 1771. Amb aquesta reial ordre s'exigia que el mestre havia de presentar al Corregidor o Batlle major acreditació de l'Ordinari Eclesiàstic d'haver estat examinat i aprovat en doctrina cristiana; també tres testimonis havien d'avaluar els bons costums i la neteja de sang de l'aspirant davant la justícia i, un cop aconseguits aquests documents, havia d'examinar-se en l'art de llegir, escriure i comptar davant d'un o dos comissaris de l'Ajuntament. Si era considerat apte s'havien d'enviar mostres de tot el que s'havia realitzat a la *Hermandad de San Casiano* de Madrid, allà es tornava a revisar tot i si era satisfactori s'enviava la titulació corresponent. De tota manera, als mestres en actiu se'ls permetia seguir amb la seva professió. La mateixa llei recomana una sèrie de lectures com el catecisme que assenyalés l'ordinari de la Diòcesi, el *"Compendio Histórico de la Religión"* de Pinton, el *"Catecismo histórico"* de Fleuri, i alguna síntesi de la *"Historia de la Nación"*.

D'aquesta llei podem deduir que qui no pogués demostrar un bons coneixements de llengua castellana, no podia arribar a tenir la titulació de mestre. Però, si ens atenem a les enquestes que hem vist, no hi ha ni un sol poble que digui amb quina llengua s'aprèn a llegir i escriure ni tampoc

s'assenyala si el mestre és titulat, i aquests dos punts són força importants perquè a l'enquesta de 1835 sí que es farà esment d'un i altre punt.

Ja hem assenyalt que l'ensenyament de les classes socials més altes es feia a través de mestres particulars o preveres que s'encarregaven de la formació dels infants i adolescents de la casa. Fins a quin punt aquests mestres utilitzaven en exclusivitat la llengua castellana? Si seguim la polèmica que hem desglossat anteriorment o l'informe del Síndic Personer del 1789, hem d'arribar a la conclusió que a finals del XVIII els mestres ja utilitzaven de manera general la llengua castellana, però el manuscrit "*Llibre de Arithmetica que serveix de us y estudi del Sr. Antonio Montaner. Año 1803*"⁶⁰ ens fa resituar l'estatus de la llengua catalana a les acaballes del XVIII i principis del XIX, si més no en el món de l'ensenyament. Aquest és un llibre de text de matemàtiques del qual no sabem l'autor, però sí que diu que l'ha fet expressament per al seu alumne, com assenyala a l'encapçalament i al final del llibre "*Ad majorem Gloria Deu. Finis. Coronat opus. Se ha acabat dia 12 de 9bre. de 1803 par el us del Sr. Ant^o Montaner*". És un manuscrit encuadernat, amb índex i numerat. Té 233 planes, encara que n'hi ha algunes en blanc i utilitza una lletra menuda i ornamental. Tot és redactat en català. Comença amb uns coneixements bàsics d'aritmètica i de mica en mica va introduint conceptes més complicats, de fet és molt més que un llibre de primeres lletres. Trobem la definició i explicació de les principals regles i el plantejament de problemes:

"Sumar. Primera Regla General de la Arithmetica/ Sumar sous i diners/ Sumar lliures, sous y dines/ Sumar canes, pams y quars/ Sumar quarteres, barcelles y almuts/Sumar carregues, quintars, rovas, lliures, unses, quars y argens./Sumar odres, mesures, cortans y lliures.

⁶⁰Sig.(A.R.M.) Diversos 37B/3.Fons "Joan Llabrés i Bernal"

Restar. Segunda Regla General de la Arithmetica/ Restar lliures, sous y diners/ Restar canas, pams y quars/ Restar quarteras, barcelles y almuts/ Restar carregues, quintars, rovas, lliures y unses/ Restar odres, mesures, cortans y lliures.

Multiplicar. Tercera Regla General de la Arithmetica.

Partir compost. Quarta Regla General de la Arithmetica/ Modo de partir breu.

Principi per demandes de multiplicar/ Reglas de diversas mercaderias per rahons de multiplicar.

Reduccions/ Para la correspondenci de las midas, se ha de advertir que 100 pams de Barcelona son de las provincias siguents/ Para la correspondenci de çes mesures se ha de notar q.100 quarteres de Barcelona son de las provincias siguents.

Reduccions de monedas.

Indice de lo que se conte en aquest llibre”

El fet d'estar redactat en català ens assenyala que la llengua catalana era la llengua utilitzada normalment en l'aprenentatge de qualsevol matèria, la qual cosa significa que, malgrat les imposicions, la llengua castellana no havia escombrat del tot la catalana. No podrem saber mai si la troballa d'aquest llibre manuscrit és un fet puntual, però és força indicatiu d'una situació que desenvoluparem en el següent capítol quan tractarem de l'ús de la llengua catalana escrita durant el s. XVIII i part del XIX.

3.4.-El món escolar de l'Estat liberal

El despotisme il·lustrat persegueix, a partir d'una configuració del poder estatal que legitima l'autoritat unipersonal del sobirà, un “contracte social” que perpetui la societat estamentària, però amb les reformes necessàries per a un millor funcionament de la societat. La preocupació per l'ensenyament serà una de les constants del pensament il·lustrat; fins i tot

a aquesta època se li ha donat el nom d'optimisme pedagògic, per la fe cega en l'educació com a punt de partida per a una regeneració de la societat .

Les idees de la revolució francesa (1789) marcaran poderosament la visió de l'ensenyament i la uniformització lingüística. Els processos de canvi que havien d'actuar sobre el sistema escolar tenien una doble direcció: per una part, s'intentaria crear un sistema regularitzat des dels òrgans de poder central i, per l'altra, es posarien les bases per crear una xarxa estatal escolar, ja que havia de ser l'Estat i no l'Església qui havia de controlar l'educació, perquè és a partir de l'educació que es podrà influir sobre la mentalitat col·lectiva. L'objectiu final seria la creació d'aquest home nou:

*" Estaven convençuts que si la instrucció no guiava l'activitat humana, tot seria inútil. L'home instruït ha de reemplaçar l'home inculte, de la mateixa forma que l'home útil ha d'ocupar el lloc de l'inútil (...).Aquestes transformacions suposaven un atac contra tot allò que havia sustentat el poder polític: la noblesa tradicional i el clergat, perquè, encara que tant d'una com de l'altre haguessin sorgit elements compromesos amb les noves idees, el clergat i la noblesa perdien, en quant a estaments, si les reformes es portaven a terme, el pes que tenien."*⁶¹

Però la mateixa Revolució Francesa provocarà un alentiment del procés engegat ja que les classes socials altes se situaran en posicions defensives i reaccionàries, i això farà que els canvis respecte a l'organització de l'ensenyament calgui situar-los ja dins el XIX.

Si en algun moment de la història els prejudicis lingüístics esclaten sota aparença de científisme és en aquesta època, de la mà dels homes de la

⁶¹SUREDA, Bernat: "Reformisme il·lustrat i educació elemental" pàg. 14 a SUREDA, B.; COLOM, A.; DIAZ, F.; OLIVER, J.; JANER MANILA G. (1977): *L'educació a Mallorca (Aproximació històrica)* ed. Moll, Palma de Mallorca.

il·lustració francesa⁶². Segons els seus postulats, les llengües són el reflex de l'esperit dels pobles i hi ha llengües cridades a ocupar un lloc de prestigi i d'altres no, talment com els pobles. Així Beauzée reclamarà drets successoris per al francès: "*Si mai el llatí deixés de ser l'idioma comú dels savis europeus, a la llengua francesa li haurà de correspondre l'honor de la preferència*"⁶³.

Com diu J.Tuson:

*"Els mites sobre la superioritat intrínseca i funcional de les llengües (per Harris l'anglès i pels enciclopedistes el francès) van tenir aviat una rendibilitat molt clara en l'època de la Revolució Francesa: "Amb trenta patuesos diferents, ens trobem encara a la torre de Babel, mentre que, pel que fa a la llibertat, som l'avantguarda dels pobles", deia Grégoire, bisbe de Blois, en una circular escampada pels sis cantons de França l'any 1790, segons ens diu Mathée Giacomo. Tot un seguit de mesures administratives tendiren a convertir el francès en la llengua del nou règim i els "patois" van ser proscrius, fins i tot com a parlars sedeciosos, emprats per oposar-se al progrés. D'aquesta manera, el francès seria elevat al rang d'idiome de la liberté"*⁶⁴

No puc deixar d'utilitzar una cita d'Alexandre de Laborde com a mostra d'aquest prejudicis:

"Les persones distingides, els burgesos, homes de negocis, comerciants i mariners parlen la llengua castellana; però entre la resta dels insulars hom hi parla un llenguatge, sens dubte corrumput de mots d'altres, que és argot del qual seria difícil discernir l'origen"

Alexandre de Laborde⁶⁵ ens informa dels estaments socials que entenien la llengua castellana a Mallorca l'any 1808, però també ens transmet tots

⁶²Vegeu TUSON(1987): "L'irracionalisme lingüístic de la raó il·lustrada" a *Límits i* (1997):"El segle XVIII europeu i la filosofia de la divisió lingüística" a *Llengua i Literatura*, 8

⁶³TUSON(1987): op.cit. pàg.22

⁶⁴TUSON(1987): op.cit. pàg.23

⁶⁵LABORDE,Alexandre de (1975): *Viatge pintoresc i històric. II. El País Valencià i les Illes Balears*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona.

els prejudicis lingüístics d'un ciutadà francès, nascut el 1773, imbuït de les idees de la revolució.

Totes les lleis promulgades durant el segle XVIII, com ja hem vist, no incideixen tant en l'ensenyament com en la uniformització lingüística. És l'únic punt que es repeteix de manera sistemàtica per tal d'aconseguir Una Nació/Un Estat/Una Llengua, amb el consegüent menyspreu cap a qualsevol llengua que no sigui la castellana.

L'escola de l'Estat liberal vindrà més tard, i es definirà per tots els intents que es portaren a terme per difondre l'escolarització de la societat i per aconseguir una organització estatal de l'ensenyament. Evidentment és una passa més per aconseguir el mateix objectiu: Una Nació/Un Estat/Una Llengua.

El gran canvi es produeix quan l'estat comença a preocupar-se per l'ensenyament i té una política programàtica sobre l'escolarització. D'una manera clara i directa serà a partir del "Plan general de Instrucción Pública" de 1836, seguit del "Reglamento provisional de las escuelas Públicas de Instrucción Primaria" de 1838, però ja abans havia sortit el "Reglamento de escuelas de primeras letras" de 1825 i la "Instrucción para el Régimen y Gobierno de las escuelas de primeras letras" de 1834⁶⁶.

Quan els continguts propis del món escolar de l'Antic Règim es veuen sobrepassats, quan s'introdueixen noves matèries i les noves institucions comencen a imposar-se, és quan la llengua catalana escrita perdrà definitivament tots els àmbits mínimament cultes i podríem dir que començarà una altra història.

⁶⁶SUREDA (1977), op.cit.pàg.28

3.4.1.-Política educativa de la Societat Econòmica d'Amics del País

La Societat Econòmica d'Amics del País fou creada el 1778, prenent com a model la Real Sociedad Económica Vascongada de los Amigos del País fundada el 1763⁶⁷. En els seus primers anys de funcionament ja es fa palès el seu interès per l'educació: el 1780 la SEMAP va crear dues escoles a Palma, una al carrer de Sant Feliu, l'altra al Sindicat i la tercera a la Llonja, el 1800⁶⁸. El manteniment d'aquestes escoles sempre fou difícil i molts de cops van haver de demanar ajut al bisbat per subsanar les dificultats econòmiques. Un cop pujà al bisbat de Mallorca D.Bernat Nadal⁶⁹, el 1794, el suport de l'església fou més efectiu.

Fou durant el mandat de Josep de Togores i Sanglada, comte d'Aiamans⁷⁰, que es constata una major dedicació de l'entitat a la creació d'escoles i acadèmies. Des del 1778 al 1802 es creen l'Acadèmia de Nobles Arts -l'origen de la qual és l'Escola de Dibuix- dedicada a la formació dels artesans, bàsicament argenters, ferrers, fusters i

⁶⁷Només faré esment de les accions que portà a terme la SEMAP relacionades amb l'ensenyament. Per fer l'estudi de la SEMAP des d'un punt de vista econòmic o polític vegeu: MOLL BLANES, I. (1976): "La economía y la sociedad en Mallorca durante la segunda mitad del siglo XVIII. La SEMAP de Mallorca". Tesi doctoral Universidad Complutense i ROURA, Lluís (1985): *L'Antic Règim a Mallorca. Abast de la conomoció dels anys 1808-1814*, Col. Estudis sobre les illes Balears, Conselleria del Govern Balear, Palma de Mallorca.

⁶⁸L'any 1802 la SEMAP contractà dos mestres vinguts de fora, amb la titulació del Supremo Consejo de Castilla, Ramon Malalt i José Polache.

⁶⁹El bisbe Nadal, home il·lustrat d'àmplia cultura, era bon amic de molts dels homes de la SEMAP. Fou diputat a les Corts de Cadis i sempre s'interessà pels problemes de la intrucció primària. Vegeu DURAN PASTOR, M. (1986): *Bernat Nadal i Crespi, un bisbe solleric que fou Diputat a les Corts de Cadis*, Ajuntament de Palma.

⁷⁰El comte d'Aiamans ocupà el càrrec de secretari d'actes, del 1796 al 1808, i participà en múltiples activitats que portà a terme la SEMAP, tant d'ordre econòmic com pedagògic. Vegeu MAS i VIVES, Joan (1994): *Josep Togores i Sanglada, Comte d'Aiamans (1767-1831). Biografia d'un il·lustrat liberat*. Biblioteca Miquel dels Sants Oliver, 1, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, pàg. 30 i (1994-95) "Josep de Togores i la llengua catalana", *Llengua i Literatura* 6, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona.

plcapedrers; l'Acadèmia Medico-Pràctica (1784)⁷¹, l'Escola de Matemàtiques, l'Escola de Pilotatge, l'Escola de Física i Química i l'Acadèmia d'Economia Política. Moltes d'elles tingueren una vida curta, però és prou significatiu l'interès de la SEMAP pel món de l'ensenyament i de la ciència.

El 1807 s'envià a Madrid el pare Fulgenci Palet per tal de conèixer el mètode de Pestalozzi i adaptar-lo a les escoles de la Societat, però l'informe de 1821⁷², en ple Trienni Constitucional, no denota cap introducció de cap mètode pedagògic que suposi una millora en l'educació; serà a Sóller, gràcies al bisbe Nadal, on es presentarà, el 1802, un pla per al funcionament de l'escola pública seguint el mètode de Pestalozzi. Durant aquesta època, principis del XIX, el mateix pare Fulgenci Palet presentà un projecte per a la realització d'un Seminari de Nobles, però no va arribar a portar-se mai a efecte, encara que és un dels projectes del qual es va arribar a escriure més, fins i tot era un dels plans d'educació engegats directament per Madrid: *"Plan de Gobierno y estudios formado por Orden del Consejo para los Seminarios de Educación de la Nobleza y Gentes acomodadas que se establezcan en las Capitales de Provincia"*, Real Cèdula del 10 de gener de 1788⁷³.

Possiblement, gràcies al concurs públic que convocà la Societat sobre el tema del Seminari de Nobles, Gaspar Melchor de Jovellanos⁷⁴ presentà a

⁷¹No sabem fins a quin punt la llengua dominant d'aquestes escoles i acadèmies fou el castellà, però ens pot guiar la prohibició expressa de l'ús del català en els estatuts de l'Acadèmia Medico-Pràctica: "Todas las obras académicas se escribirán en castellano, y no se permitirá que en la Academia se hable otro ydioma, y a este fin adopta, la misma, las reglas de la lengua española, tanto en su gramática como en su ortografía" a CALAFAT, R (1993): op.cit. pàg 182

⁷²SUREDA, B. i altres (1977): op.cit. pàg.31

⁷³Vegeu SUREDA, Bernat (1989): op.cit. pàg.33-44

⁷⁴Sobre la figura de Jovellanos vegeu COLOM, A. (1971): "Jovellanos i la seva tasca educadora a Mallorca", *Lluc*, n.609. Palma de Mallorca; GALINO, A. (1953): *Tres hombres y un problema. Feijoo, Sarmiento y Jovellanos ante la educación moderna*, CSIC. Madrid i JOVELLANOS, J.M. (1858): "Memoria sobre educación pública o sea tratado teórico-práctico de enseñanza, con aplicación a las escuelas y colegios de niños" publicat per C.NOCEDAL a *Biblioteca de Autores Españoles*, I, Madrid.

la Societat la seva *Memòria sobre la educación pública. Tratado teorico-práctico de enseñanza con aplicación a las Escuelas i Colegios de niños* ⁷⁵ que constituirà la base teòrica del futur Institut Balear, creat el 1835, obra portada a terme gràcies a la dedicació d'alguns membres de la SEMAP, com veurem més endavant.

Si resseguim el que ens conta l'Arxiduc Lluís Salvador d'Àustria, quan ens parla de la Societat Econòmica Mallorquina d'Amics del País, trobarem l'home fonamental sota l'ombra del qual es portaren a terme les iniciatives de la SEMAP referides al món de l'ensenyament. Ara la SEMAP ja no es dedicarà a crear escoles o acadèmies, però sí que es constata un compromís, per part d'alguns dels seus membres, i una preocupació per la reforma de l'ensenyament i la difusió de la llengua castellana . Diu L'Arxiduc:

*"A la muerte, en 1831, del conde de Ayamans, padre del actual portador del título, que fuera primer director de la Sociedad, ésta nombró en su lugar al conde de Montenegro (...).Pese, pues, a los buenos oficios de este último, la Sociedad persistió en su estado de grave deterioro durante los dos años siguientes 1832 y 1833, dado que la situación política, el escaso número de sus miembros y la edad y decrepitud de muchos de ellos no le permitían arrastrar grandes empresas. Cambiaron las condiciones cuando en el año 1834, uno de sus miembros ilustres, D.Guillermo Moragues, fue nombrado (...) para el puesto de gobernador civil de las Baleares(...) y en breve plazo de tiempo logró aumentar el número de socios con los hombres mas señalados del momento(...)".*⁷⁶

⁷⁵És prou coneguda la referència que fa Jovellanos sobre l'ensenyament de la llengua catalana . Diu: "Quisiera yo asimismo que (...) se aplicasen los principios de la gramática general a nuestra lengua mallorquina y se de a los niños una cabal idea de su sintaxis. Siendo la que primero aprenden, la que hablan en su primera edad, aquella en la que hablamos siempre con el pueblo y en la que este pueblo recibe su instrucción" JOVELLANOS,op.cit.pàg. 2456.

⁷⁶ARCHIDUQUE LUIS SALVADOR DE AUTRIA(1985):op.cit. pàg.377.

Certament el Sr.Moragues, segons notícia de Llabres⁷⁷, el 8 de febrer de 1834 va nomenar socis de número els següents senyors: D.Pasqual Felip de Sanglada Ballester de Togores, comte d'Aiamans, hisendat; D.Lluís Montis; D.Pere Andreu, advocat; D.Miquel Salvà i Cardell, del comerç; D.Onofre Gradolí; D.Jaume Pujol, advocat; D.Antoni Ferrer, tinent retirat de Milícies Provincials i hisendat; D.Tomàs Quint Safortesa; D.Pere Joan Morell i Rullán, advocat i propietari; D. Gregori Oliver, del comerç; D.Joan Rubert, hisendat; D.Mateu Castellà, doctor en medicina i D.Francesc Villalonga Desbrull. Serà amb l'entrada a la SEMAP d'alguns d'aquests personatges i els seus cercles de relacions quan la política de la SEMAP es veurà més involucrada en el món de l'ensenyament⁷⁸. Hi ha un lligam entre diversos membres de la SEMAP, tots ells relacionats o, si més no, coneixedors del món de l'ensenyament, i el Governador d'aquells moments, de qui depenia l'organització de l'ensenyament públic, com veurem seguidament.

Tal com manava la Real ordre del 21 d'octubre de 1834, s'establí la "Comissió d'escoles" amb els següents membres: D.Guillem Moragues, president, el Sr. comte d'Aiamans, D. Pere Geroni Alemany, el mestre i capellà de l'església de Sant Miquel, D. Nicolau Pons, i D. Jaume Pujol,

⁷⁷LLABRÉS BERNAL, Juan (1959): op.cit. t.II,pàg.494-95

⁷⁸Una de les primeres dades que tenim sobre les relacions d'alguns d'aquests personatges i el món de l'ensenyament ens remet a l'Acta de la Diputació de dia 3 d'octubre de 1820 : "En seguida se trató que en el estado de nulidad de los estudios de Mallorca y extinguidos los Jesuitas que regentaban escuelas numerosas, era ya tiempo de que la Diputación tratase el ramo de ilustración y educación pública con toda circunspección y miramiento y que se tuviese presente que la Provincia clama por un sistema de educación capaz de sacarla de las calamidades que padece por el atraso de ella, y en su consecuencia se acordó el establecimiento de cinco cátedras, a saber una de instrucción primaria acomodada a los principios Láncaster a cargo del P.D.Nicolás Pons teatino, otra de derecho natural y de gentes al cuidado de D.Pedro Juan Morell, otra de economía política al cuidado de D.Juan Sorá, otra de gramática general y elocuencia al de D.Jaime Pujol y otra de matemáticas a cargo de D.Francisco Oleo" a SUREDA,B."Del Pestalozzianismo al movimiento normalista. Los métodos educativos en el transito del antiguo al nuevo regimen en España (1803-1839)".Tesi doctoral. Departament d'Història de l'Educació. Universitat de Barcelona, pàg.708

vocal-secretari⁷⁹. El juliol de 1835, el Sr. comte d'Aiamans i D. Pere Andreu realitzaren una visita a totes les escoles de Palma, comissionats pel Sr. governador, i a través de l'informe que realitzaren sabem que a Ciutat hi havia set escoles que pertanyien a ordres religiosos, una de la SEMAP, una altra a la casa de la Misericòrdia i onze portades per mestres particulars. Encara que no donen xifres de la quantitat de nins que assistia a cada escola, dedueixen que sols hi ha escolaritzats tres setenes parts de la totalitat dels nins de Ciutat. Analitzen quarter per quarter la situació de l'escolarització de Palma i sabem que la zona més ben atesa era el quarter de Santa Clara i la més mal atesa era el de la Mercè, sense tenir en compte la població de fora murades. Quan passen a analitzar la situació de cada escola les que presenten un estat més deficient són les religioses:

*"(...) empezarán los comisionados por las que existen en los conventos, y procuraran ser breves porque anhelan salir pronto de la situación incomoda y forzada en que se hallan al tener que manifestar los innumerables defectos de estas enseñanzas, que pudieran ser las primeras, pero son en realidad las más atrasadas. Ningún orden se observa en ellas, ninguna división en clases. Nada de enseñanzas en círculos; el maestro da lección a cada alumno en particular y entretanto los demás vagan o se distraen. Pronunciación castellana pésima. Planas de escritura incorrectas sin muestras, hasta sin una línea escrita por modelo de mano del maestro, ninguna de letra pequeña en papel sin caídos. Mezclada con las primeras letras la enseñanza del latín y esta con mal método. El deletreo está tenazmente conservado, duran todos los defectos del otro siglo en todo su vigor, ningún adelanto ha penetrado en estas escuelas. La Comisión no comprende en esta pintura las escuelas de los Jesuitas que quedan ya suprimidas."*⁸⁰

Les escoles privades presenten una situació més avançada, s'esmenta l'ús del mètode de Lancaster que es fa servir en algunes escoles, com

⁷⁹LLABRÉS BERNAL, Juan (1959): op.cit. t.II,pàg.536

⁸⁰LLABRÉS BERNAL, Juan (1959): op.cit. t.II,pàg.557

també les taules de Pestalozzi i els cartons de Vallejo. Hi ha una sola escola portada per un mestre que “habla castellano nativo”. Cal dir que hi ha moltes més escoles de nines que de nins; en concret, entre les públiques i les privades n’hi ha més de cinquanta; l’únic motiu és que per obrir una escola de nines no s’exigia cap mena de titulació, cosa que els comissionats consideren molt encertada. Se’ls sol ensenyar de cosir, brodar, fer mitja i en algunes també lectura i escriptura. L’escola més avançada de nines, de continguts i mètode, és l’escola de la Puresa, obra del bisbe Nadal, que, a més de tot el que ja hem citat, ensenya pintura i música.

D’aquest resum de l’informe sobre les escoles de Palma, crec que cal retenir dues coses:

- a) que les escoles religioses continuen ensenyant el llatí segons el mètode tradicional, més propi del segle passat que del XIX.
- b) que l’ensenyament de la llengua catellana ja es troba del tot estès, malgrat que es realitza de manera molt deficient.

Foren també els membres de la SEMAP Joan Despuig, Pere Andreu i Pere Joan Morell⁸¹ els que redactaren el “Plan de Escuelas”, on s’analitzen tots els punts relacionats amb l’escola primària i demostren, en base a dades estadístiques, com és d’innecessària una Universitat a Mallorca, per passar després a defensar l’establiment de l’escola secundària. Aquest “Plan de Escuelas”, embrió programàtic del futur Institut Balear, fou redactat el 1834 i transmès al govern central per a la seva aprovació, al juny de 1835.

⁸¹Boletín Oficial de la Profíncia de Mallorca, 3 trimestre de 1835. Imp. Guasp, Palma de Mallorca, 20 de junio de 1835, pp.303 a 308; 312 a 318 i 325 a 332 i COLOM CAÑELLAS, A. (1980): “El Rapport de Condorcet y su incidencia en la planificación de la segunda enseñanza en Mallorca” a *Educació i Cultura*, n.1. Palma de Mallorca .

L'u d'octubre de 1835 es nomenà la Junta Directiva⁸² de l'Institut Balear, presidida pel governador, D. Guillem Moragues, i formada per D. Joan Muntaner, pvre. i canonge, D. Joan Despuig i Safortesa, el comte d'Aiamans, D. Pere Joan Morell i D. Pere Andreu, que representaven la Societat Econòmica Mallorquina. El primer pla d'estudis que va dissenyar D. Pere Andreu contenia les següents matèries⁸³:

“Gramática y Humanidades Castellanas.

Lengua francesa é Inglesa

Latina y Griega

Matematicas

Ydeologia

Macanica y geometria aplicada á las artes

Quimica y Fisica Experimental

Agricultura, Botanica e Historia natural

Náutica y Geografia

Fisiologia, Anatomia e Higiene

Diseccion anatómica

Legislacion que comprenda la moral, Derecho natural, Economia politica,

Administracion y Estadistica

Derecho civil (Instituciones) y Dibujo”

Malgrat que a l'hora de la veritat no es pogueren portar a terme totes les matèries aquí detallades ja veiem que ens trobem davant d'uns estudis moderns que responen a les necessitats d'un món que es troba molt lluny del món de l'Antic Règim, i en conseqüència, de les matèries que s'impartien a la Universitat Literària i a les antigues escoles de gramàtica. L'any 1836 l'Institut Balear obrí les seves portes amb les següents càtedres: una de llengua castellana i humanitats, una d'anglès i francès, una de grec i llatí, una de matemàtiques i la darrera de dret. A l'any següent s'hi afegiren les càtedres de física, química i lògica⁸⁴.

⁸² COLOM, Antoni (1980): op.cit. pàg.46

⁸³Veure Annex.

⁸⁴ARCHIDUQUE LUIS SALVADOR DE AUTRIA(1985):op.cit. pàg.339.

Tots els projectes educatius de la Societat Econòmica - reeixits o no- incideixen en un mateix punt: l'intent que l'estudi programat tingui una relació directa amb els interessos específics del món econòmic i el rebuig, per tant, dels continguts propis de l'Antic Règim. Això els porta a la crítica dels estudis que es realitzaven a la Universitat Literària i a interessar-se pels continguts i metodologia utilitzada en l'escola primària.

Per tal de resumir les idees pedagògiques que guiaven els homes de la SEMAP ens podem servir de les paraules de B.SUREDA:

“Els projectes educatius de l'Econòmica Mallorquina estan amarats d'aquella fe absoluta en el poder de l'educació que caracteritza les idees il·lustrades i que ha rebut el nom d'optimisme pedagògic. Igualment hi trobam una clara identificació entre instrucció i desenvolupament econòmic i social. Aquesta concepció utilitarista que orienta les propostes pedagògiques de l'època fa que la difusió de la instrucció esdevingui un objectiu prioritari en el si dels plans de reforma.”⁸⁵

És en aquest context que hem d'encabir la política sistemàtica d'introducció de la llengua espanyola en el si de la societat mallorquina pròpia dels homes de l'Econòmica.

Tota una sèrie de noms es van repetint: Pere Joan Morell, Joan Despuig, Pere Andreu, Jaume Pujol, el comte d'Aiamans (D.Pasqual Felip de Togores), Joan Muntaner, Guillem Moragues, etc. Tots ells els hem pogut veure poc o molt relacionats amb el món de l'ensenyament i curiosament seran els mateixos que portaran la iniciativa en la proposta -en refereixo a la de 1835- de creació del Diccionari Mallorquí-Castellà.

⁸⁵SUREDA, Bernat, op.cit , pàg.20

3.4.2.-Política castellanitzadora del la Societa Econòmica

L'intent d'introducció de la llengua castellana en el si de la societat mallorquina serà una altra de les constants de la Societat Econòmica d'Amics de País, unida a l'interès per la difusió de l'ensenyament. No cal ni dir que l'única llengua escrita que utilitzava la SEMAP era la castellana i en aquesta llengua es troben redactats tots els seus papers, actes, convocatòries de premis, butlletí etc. i les edicions periòdiques, com les *"Notícias Periódicas que ofrece al público la Real Sociedad de Amigos del País de Mallorca, relativas a la agricultuta, comercio, artes, oficios, industria y otros objetos del bien común"* (1779), que es convertiran en el *"Semnario Económico de la Real Sociedad de Amigos de País"* (1789), per passar després al *"Semnario de Mallorca"* (1802) ; també edità una *"Guia de Forasteros"* (1790).

A part de la preocupació general per a la instrucció de la població, hi ha un interès especial en la difusió del castellà. Prova d'això és la carta, signada per Jaume Pujol⁸⁶, el setembre de 1834, adreçada al Sr.Governador civil que diu:

"Ocupandose la Sociedad en el proyecto de formar un diccionario Mallorquin - Castellano con el objeto de que se generalice en esta Ysla la lengua nacional ha tenido presente que existen varias Soberanas disposiciones que previenen que asi en la correspondencia publica como en las escuelas, se haga uso del idioma castellano con preferencia a nuestro dialecto provincial, y combiniendo que no se descuyde la observancia de las Reales ordenes pues su objeto es importante no puede menos la Sociedad de excitar el celo de V.S: para que se sirva

⁸⁶Sobre la figura de Jaume Pujol, vegeu MARTINEZ i TABERNER, Catalina (1990): "Biografia de Jaume Pujol" a *Estudis de Llengua i Literatura*/VI. *Miscel.lània Joan Fuster*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pàg. 129-142; i (1992) "Jaume Pujol i la llengua catalana" a *Estudis de Llengua i Literatura*/XXV. *Miscel.lània Jordi Carbonell*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pàg.88-98.

prevenir a quien corresponda el cumplimiento de lo mandado por el Gobierno acerca de tan interesante materia."⁸⁷

Una altra mostra la tenim en la convocatòria dels premis dirigits als nens/es el setembre de 1835, que repartia la SEMAP. Hi ha premis dedicats als nens de 6 a 8 anys que mostrin un millor domini de la lectura, ortografia i doctrina cristiana; premis per als nens de 8 a 14 anys que demostrin un bon coneixement de gramàtica castellana, aritmètica, geografia, domini del dictat i lectura de manuscrits. Hi ha premis més directament relacionats en el domini de la llengua castellana: demostrar un bon nivell de l'idioma castellà a l'hora de fer la correspondència dels mots catalans al castellà i parlar el castellà amb agilitat i propietat. A part del premis en reals hi havia el regal de la gramàtica castellana de Salvà. La convocatòria de premis per a les nenes diferia en alguns punts. A l'apartat de 6 a 8 anys es mantenien les matèries de doctrina cristiana i lectura, desapareix l'ortografia i s'hi afegeix el saber fer mitja. El segon apartat va de 8 a 12 anys, es mantenen les matèries de dictat, gramàtica castellana, aritmètica, el domini en la correspondència dels mots catalans al castellà i la demostració de fluïdesa i propietat en el domini de l'idioma castellà, s'hi afegeix el saber cosir i treballar les flors artificials.⁸⁸ Fins i tot hi ha un apartat dedicat als mestres: "*Socio de mérito al que presente la mejor coleccion de palabras, frases, y diálogos familiares, para fijarse en cartones en las escuelas, a fin de que los niños se familiaricen con este idioma*". També fa esment del premi que la Societat ja té publicat⁸⁹ per

⁸⁷ A.R.M., SEMAP 209.11

⁸⁸ M'abstenc de fer comentaris sobre les diferències de contingut en relació al sexe dels concursants. Però podem veure que en qüestions lingüístiques les diferències no es donen o són molt minses.

⁸⁹ A la Junta de l'11 d'abril de 1835 s'accepta la proposta de la gramàtica, s'apuja la quantia del premi i es decideix fer-la pública a través del Butlletí de la Societat Econòmica Mallorquina i al *Diario Balear* del 17 d'abril de 1835. En el *Diario Balear*, ja citat, s'explica amb tot detall com ha de ser aquesta gramàtica. Signa la convocatòria Jaume Pujol, secretari.

a l'autor d'una gramàtica castellana adaptada a l'ús dels illencs. Signa la convocatòria dels premis, el secretari Jaume Pujol.

Sortosament podem veure fins a quin punt aquests premis varen esperonar el públic ja que podem consultar la *Junta publica de distribucion de premios y esposicion de artefactos que ha celebrado la Sociedad Economica Mallorquina al principio del año 1836* on es dóna relació dels guanyadors i de les matèries on es presentaven. Sabem, doncs, que el premi referit a la gramàtica castellana i el premi dedicat als mestres no s'esmenten, i cap nena va demostrar un domini suficient de la llengua castellana per poder guanyar el premi del seu apartat. No crec que això ens demostrï gran cosa, però el que si sabem és que aquests premis foren introduïts com una novetat, que no degueren tenir gaire èxit i que en els anys posteriors no es convocaren amb tanta intencionalitat i detall⁹⁰.

És dins aquest interès de difusió de la llengua castellana que cal encabir les dues provatures de realització d'un diccionari Mallorquí-Castellà.

Notícies sobre l'intent de formació del diccionari de la SEMAP del 1796

El primer intent de redacció d'un diccionari Mallorquí-Castellà que fa la SEMAP data de 1796⁹¹. Si resseguim les actes de les juntes de la SEMAP podem fer una mica d'història sobre aquesta primera temptativa. A la

⁹⁰ Sabem que l'any 1836 torna a oferir-se el mateix premi per a l'autor d'una gramàtica castellana per a ús dels mallorquins i també repeteix el premi adreçat als mestres.

⁹¹ Aquest primer intent de formació del diccionari "Mallorquí-castellà" ja fou esmentat per Isabel MOLL i BLANES (1975): "La Economía y la Sociedad en Mallorca durante la segunda mitad del siglo XVIII: La Sociedad Económica de Amigos del País" Tesi doctoral, Madrid, també en parla MAS i VIVES, Joan (1994-95): "Josep de Togores i la llengua catalana", *Llengua i Literatura* 6, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona.

Junta del 17 de desembre de 1796, Joan Muntaner i Garcia va presentar el manuscrit d'un "Diccionario Mallorquin y Castellano" en nom del bisbe de Mallorca, el bisbe Nadal ⁹². La Societat va creure convenient nomenar una comissió- formada per Nicolau d'Armengol, Josep de Togores i Sanglada i Joan Muntaner i Garcia- per tal de fer un dictamen sobre el manuscrit. La comissió el 12 de febrer de 1797 envià una carta a la Junta on deia el següent:

"Los socios comisionados para el examen del manuscrito que V.S. les pasó em junta del 17 Diciembre ultimo dicen: que lo han leído con atención; y entienden que está muy distante de merecer el título de Diccionario Mallorquin y Castellano, por las muchas faltas que encierra de propiedad en ambas correspondencias, y desorden en su distribución. Así que V.S. podrá valerse del expresado manuscrito, salvando siempre su parecer, en el caso de que se haya de formar un buen diccionario Mallorquin y Castellano, como de un prontuario de muchas voces mallorquinas, en cuyo caso, creen que debiera corregirse antes, según el método que han guardado en la nota adjunta".⁹³

Aquest dictamen fou llegit a la Junta de la SEMAP del dia 29 de febrer. Malgrat les resolucions de la comissió, la junta declarà que hi ha una gran necessitat d'un diccionari d'aquestes característiques per la qual cosa acordà que:

"el sabado inmediato se repartan las letras del abecedario para emprender una obra tan importante y que se avise con esquila para este fin".

⁹² L'origen d'aquest projecte de diccionari presenta uns certs paral·lelismes amb el projecte de diccionari de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, malgrat que no hi hagi una correspondència amb les dates. A.Comes diu:"L'origen d'aquest projecte del diccionari cal cercar-lo en la reial cèdula donada per Carles III l'any 1768, que manava que l'ensenyament es fes en castellà arreu del regne (...).Fou aleshores quan el bisbe de Barcelona, Josep Climent, (...) proposà a l'Acadèmia la tasca d'emprendre la confecció d'un diccionari" a A.Comes(1963-1968):"Una defensa de la llengua i de la literatura catalana de la darrerria del s.XVIII", *Estudis Romànics*, XII, reeditat el 1985 a *Estudis de Literatura Catalana (segles XVI-XVII)*, Biblioteca Torres Amat, Universitat de Barcelona i Curial edicions ,pàg 231.

⁹³ A.R.M:SEMAP 26-3. Vegeu ANNEX

La junta del dia 4 de març de 1797 començà la tasca per a la realització del diccionari. El mètode utilitzat no fou més que la traducció del Diccionario de la Real Academia Española. Tots els presents a la junta, és a dir, Nicolau d'Armengol, Ignasi i Joaquim Cotoner, Antoni Net, Marc Ignasi Rosselló, Ignasi Maria Serrà, Joan Vidal, Marc Truyols, Gaspar Coll, Andreu Verd, Josep Togores i Guillem Montis acceptaren l'encàrrec. La repartició va anar de la següent manera:

Les paraules que comencen per la lletra A s'encomanaren al Sr.Nicolau d'Armengol, les de la B al Sr.Antoni Gibert, les de la C als Srs.Ignasi i Joaquim Cotoner, les de la D al Sr.Antoni Net, les de la E al Sr.Ignasi Rosselló, les de la F al Sr. Joan Ferrà i Trias, G al Sr.Ignasi Maria Serrà, les de la H als Srs.Joan Vidal i Marc Truyols, les de la I al Sr.Gaspar Coll, les de la J al Sr.Antoni Evinent, les de la L al Sr.Andreu Verd, les de la M i N al Sr.Miquel Fluxà, les de la Ñ al Sr.Bernat Contestí, les de la O al Sr.Nicolau Sala i Roca, les de la P al Sr.Guillem Moragues, les de la Q al Sr.Joan Muntaner i Garcia, les de la R al Sr.Guillem Roca, les de la S al Sr.Josep Togores, les de la T al Sr.Nicolau Campaner, les de la U al Sr.Nicolau Campaner, les de la V al Sr.Josep Desbrull, les de la X al Sr.Guillem Montis, les de la Y al Sr.Antoni Pujals i les de la Z al Sr.Bartomeu Serra i Bennazar.

El senyor secretari es va comprometre a avisar els absents per si hi tenien res a dir. Dia 18 de març de 1797 es va fer una crida per tal que tots els comissionats presentessin alguns mots traduïts a fi que es pogués comparar el mètode utilitzat per cadascú i resoldre quin ha de ser l'escollit per unificar el criteri de confecció de l'obra.

El 24 de març de 1797 els socis encarregats de les lletres A,B,C,E,H,L,M,R,S,T,X presentaren feina feta, es discutiren els mètodes i es resolgué el següent:

"Primero: Se empezará por la voz mallorquina, seguirá la castellana, y luego las iniciales que señalan el género del sustantivo, o bien la facultat o ramo a que pertenece. Si el verbo es activo, neutro etc. Pero en el caso en que no sean de un mismo género etc. en ambas lenguas se colocaran las iniciales en seguida a la voz mallorquina y en seguida a la castellana según corresponda a cada una.

Segundo: Seguirá la explicación, más o menos corta que la del Diccionario de la Academia Española lo que deja a la crítica de los traductores por no poderse establecer regla fija.

Tercero: Deberá traducir la voz castellana el que tenga explicada en su letra, y el que únicamente la halle notada en la suya no deberá hacer más que notarla.

Quarto: En caso de que la explicación de la voz castellana no combenga con la debe darse en la mallorquina lo que no sucederá regularmente más que en el sentido figurado, tendrá que explicar el castellano después de puesto el mallorquín.

Ultimamente se pondrá la voz latina procurando la mayor propiedad que se pueda en su correspondencia."

Com a resultat de cotejar les traduccions que es presentarenlamentablement no tenim cap mostra d'aquestes traduccions- , la junta va veure la necessitat d'establir uns criteris ortogràfics per portar a terme la redacció del Diccionari. Veuen, també, que ells mateixos no poden dedicar-se a la confecció d'una Ortografia ja que aquesta tasca faria endarrerir la redacció del Diccionari, per tant resolgueren que:

"los socios presentes procuren saber, para dar cuenta en la junta inmediata, si hay alguno en el País que quiera emprenderla, en la inteligencia de que no se ha de hacer uso de ella hasta que esté concluida aquella traducción".

A partir d'aquest moment no torna a esmentar-se res més sobre aquest intent de realització del diccionari.

Realment els homes de la SEMAP, nobles o de famílies benestants, tenien la intenció de traduir tot un diccionari o no era més que un

passatemps? Hem d'entendre que l'únic l'interès que mou els seus autors és l'aprenentatge de la llengua castellana? Es va arribar a fer alguna feina i aquesta té relació amb el diccionari que es conserva a la biblioteca de Montserrat *Vocabulario de tres lenguas Mallorquina, Española y Latina* d'Antoni Oliver, Josep Togores i Guillem Roca?⁹⁴

De tot això difícilment podrem trobar resposta, l'única cosa que possiblement és certa és que per a aquest grup de persones el mòbil oficial i públic que els va portar a la planificació de la realització de un diccionari mallorquí-castellà era aconseguir un estri útil per estendre la llengua castellana a Mallorca.

Però aquesta no va ser l'única provatura que va fer la SEMAP per confeccionar un diccionari, l'any 1834 tornarà a reprendre aquesta iniciativa.

Notícies sobre l'intent de formació del diccionari de la SEMAP del 1835

Una de les primeres dades publicades que tenim del segon intent de confecció d'un diccionari Mallorquí-Castellà per part de la Societat Econòmica Mallorquina d'Amics del País ens remet al 8 d'abril de 1835. En el resum de les activitats de la SEMAP de l'any 1834 - és a dir, en el

⁹⁴Del *Vocabulario* qui primer en donà notícia fou MASSOT i MUNTANER, Josep (1970): "Un vocabulari mallorquí-castellà del segle XVIII", *Estudis Romànics*, XIII, Barcelona, també en parlen COLOM, G. i SOBERANAS, A. (1986): *Panorama de la lexicografia catalana*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona., pàg.125-126 i RICO, A. i SOLÀ, J. (1995): *Gramàtica i lexicologia catalanes: síntesi històrica*, Universitat de València, Biblioteca lingüística catalana, València, pàg.125. Sobre la possible relació que hi pugui haver en l'aprofitament de material lèxic d'un a l'altre diccionari, J. Mas creu que possiblement aquest *Vocabulario*, que consta de tres parts ben definides, puguin tenir alguna cosa a veure amb el material de la SEMAP: "Tornant al vocabulari d'Antoni Oliver, sembla molt possible que fos el manuscrit que el bisbe Nadal va fer arribar a la SEMAP, i que les aportacions de Togores i Roca corresponguin a la seva participació en el nou diccionari. Si és així, però, només demostra que els treballs no varen tenir gaire continuïtat en el si de la corporació, perquè és molt incomplet respecte al projecte descrit" a MAS i VIVES, Joan (1994-95): "Josep de Togores i la llengua catalana", *Llengua i Literatura* 6, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, pàg.36-37.

document que porta per títol: *"Parte de las tareas de la Sociedad segun las Reales Ordenes de 9 de setiembre de 1834"*, adreçat al Sr.Governador Civil- el Sr.Pere Andreu diu que *"formo el proyecto de un Diccionario mallorquin-castellano que generalice y facilite la inteligencia de la lengua nacional. La Sociedad se está en el dia ocupando del plan aprobado ya por ella y de los medios de llevarle a egecucion"*⁹⁵.

Cal creure que la Societat, abans de donar el vist i plau sobre aquest projecte, va demanar un informe a la comissió d'Instrucció Pública - tal com tenim documentat en la proposta de la gramàtica-. La resposta de la comissió fou la següent:

"La comision ha ecsaminado detenidamente el proyecto que V.S: se sirvio pasarle propuesto por el socio D.Pedro Andreu para la formacion de un Diccionario de la lengua Mallorquina y estima util este proyecto igualmente que las reglas indicadas por su autor para llevarle a efecto. Aunque en general no cree conveniente aplicarse a estender y perfeccionar mucho por lo que es en si mismos los dialectos particulares como es el de que hablamos, que nunca llegarán ni convendria que llegasen a estenderse a muchas provincias sinembargo como cada uno posee un gran numero de frases y modismos particulares a veces muy espresivos su comparacion y traduccion a la lengua madre ha de contribuir precisamente al perfeccionamiento y mayor riqueza de esta ultima, y sobre todo a la fuerza y energia que sin duda se halla mucho mayor en el rudo y primitivo sentir de los pueblos que en las maneras dulces y limadas de una sociedad adelantada.

El nuevo Diccionario ademas seria muy util para los usos ordinarios y ejercicio de las artes y profesiones mientras tarda en generalizarse mas el idioma castellano objeto de las primera atencion. Solo entiende la comision que para lograr mas pronto el efecto, convendria que se invitase un numero mayor de personas ⁹⁶ que las propuestas pues las ocupaciones de cada uno no les permitiran dedicarse a la obra con la asiduidad que requieren tales empresas. Tambien entiende util que se practicasen las correspondientes diligencias para lograr utilizarse de los

⁹⁵ Vegeu ANNEX

⁹⁶ Vegeu ANNEX

materiales recogidos años hace por el P.Mayol difunto Catedrático de Retorica en esta Universidad ILteraria. Este es el dictamen de la Comision,V.S. resolverá lo mejor."⁹⁷

Les actes de les juntes ordinàries de la SEMAP ens informen que el Sr.Pere Andreu, el 28 de març de 1835, va llegir una proposta "*relativa á que la Sociedad proponga un premio de 320 reales y titulo de socio de merito al que presente una gramatica castellana acomodada al uso de los baleares (...)*". Aquesta proposta va passar a la mateixa comissió d'Instrucció Pública per tal que en fes un informe; al mateix temps la junta instà a la dita comissió a una resposta sobre la proposta de fer el Diccionari Mallorquí-Castellà.

La contesta de la comissió fou la següent:

*"(...) le parece muy util una gramatica de esta clase que a la vez sirva de familiarizar entre nosotros el idioma castellano y de fijar el habla mallorquina. Solo le parece que, atendido lo reducido de estas Yslas, y la intima analogia que hay entre nuestro idioma y el catalan y valenciano, convendria indicar que en lo posible se procurase notar las relaciones mas atendibles con estos dos ultimos"*⁹⁸.

Sobre el tema del diccionari es limiten a fer un llistat- a afegir al que ja havien donat-de persones que, possiblement, podrien estar interessades a participar en la confecció del Diccionari⁹⁹

És prou curiós veure que a partir d'una proposta de realització d'una gramàtica castellana hem trobat una declaració d'unitat lingüística de les terres de parla catalana. Constatació, això sí, no portada a terme per cap reivindicació de sentit nacionalista, sinó que sols és una constatació pràctica, és a dir, l'única finalitat és fer més rendible, econòmicament parlant, aquesta futura gramàtica.

⁹⁷A.R.M. SEMAP 32/8. Com a membres de la comissió signen Joan Despuig i Pere Joan Morell . Palma 22 d'agost de 1834 .Vegeu ANNEX

⁹⁸ Vegeu ANNEX

⁹⁹ A.R.M.SEMAP 32/8.Vegeu ANNEX

Fins aquí sabem que qui portà la iniciativa del Diccionari de la Societat Econòmica fou Pere Andreu; que la tasca fou empresa el 1834 i que fou el mateix Pere Andreu qui presentà el projecte a la junta i qui redactà les regles per a la confecció del diccionari, és a dir, la *Ortografia que se propone para arreglar se a ella los que trabajen en la formacion del Diccionario mallorquin-castellano*

Si tornem a les actes de les juntes ordinàries de la SEMAP, podrem veure com va anar desenvolupant-se l'afer del diccionari:

El dia 25 d'abril de 1835 Pere Andreu presenta a la junta ordinària la carta d'avís, és a dir, la proposta que ha adoptat la Societat per a la creació del Diccionari i l'ortografia que s'utilitzarà a l'hora de fer la redacció. Tot això es presenta a la junta ja publicat i a punt de ser distribuït als senyors escollits per la comissió d'Instrucció Pública. De tots aquests escrits publicats per la SEMAP a mode de llibret- del qual Massot va donar notícia utilitzant el que fou enviat al pare Miquel Ferrer ¹⁰⁰- tenim el manuscrit *Proposicion que ha adoptado la Sociedad Económica de Amigos del País para la formacion del Diccionario Mallorquin-Castellano*, signat pel censor Pere Andreu, amb data de 18 de juny de 1834. A l'Arxiu del Regne de Mallorca també s'hi troba la publicació que fou tramesa al comte d'Aiamans.¹⁰¹

La propera reunió fou fixada per al dia 15 de maig. El dia 15 se celebrà junta extraordinària i hi assistiren tots els que acceptaren l'encàrrec de col.laborar en l'obra del Diccionari¹⁰². Entre els assistents " *fueron repartidos los folios del diccionario de la lengua castellana por la Rl. Academia Española, por medio de igual numero de billetes encartados y se verificó la extraccion de distintos numeros*" El repartiment fou el

¹⁰⁰MASSOT i MUNTANER,J.(1973)"La Societat d'Amics del País, Jaume Pujol i el català de Mallorca", dins *Homenatge a Carles Riba (1959-1969)* Ariel.Barcelona.

¹⁰¹ A.R.M. SEMAP 5/2

¹⁰² Vegeu ANNEX

següent: 1.-Fr.Jaume Rosselló de " A" a "ajada"; 2.-Joan Despuig d'"ajada" a "anima"; 3.-Guillem Roca d'"anima" a "asociacion"; 4.- Nicolau Ripoll d'"asociacion" a "becuadro"; 5.-Comte d'Ayamans de "becuadro" a "cabeza"; 6.-Josep Fonticheli de "cabeza" a "carreras"; 7.- Bernat Nadal de "carreras" a "codicilo"; 8.-Antoni Planas de "codicilo" a "contricion"; 9.-Francesc Zafortesa canònic de "contricion" a "curar"; 10.- (no consta) de "curar" a "'descargar"; 11.-Gabriel Rosselló de "descargar" a " Dios"; 12.-Pere Andreu de "Dios" a "ciencia"; 13.- Antoni Ferrer de "ciencia" a "espartano"; 14.-P.F.Miquel Rosselló prv. de "espartano" a "filosofar"; 15.-Antoni Canals de "filosofar" a "godo"; 16.-P.F.Geroni Bibiloni de "godo" a "hobache"; 17.-Lluís Montis de "hobacho" a "innundar"; 18.-Geroni Alemany de "innundar" a "licencia"; 19.-Pere Joan Morell de "licencia " a "masculino"; 20.- Joan Oliver prv. de "masculino" a "mote"; 21.-Miquel Moragues prv. de "mote a "ola"; 22.-Onofre Gragolí de "ola" a "parte"; 23.-Pere Gacias de "parte" a "pestaña"; 24.-Jaume Pujol de "pestaña" a "precaucion"; 25.-Mateu Zavellà de "precaucion" a "quien"; 26.- (no consta) de "quien" a "rendir"; 27.-Antoni Ferrer de "rendir" a "salar"; 28.-Bernat Planas de "salar" a "soldado"; 29.-Llorenç de Mallorca de "soldado" a "terreno"; 30.-Bartomeu Jaume paborde de "terreno" a "trozo"; 31.-Joan Guasp i Pasqual de "trozo" a "vicio"; 32.-Antoni Sbert de "vicio" fins al final.

El núm.10 o el 26, que passaren per alt a qui feia l'acta, degueren recaure en el senyor Joan Sorà que era present a la reunió.

Seguidament es va llegir el pla d'ortografia, és dir, la *Ortografia que se propone para arreglarse a ella los que trabajan en la formacion del Diccionario mallorquin-castellano*.¹⁰³Es va debatre punt per punt i es va

¹⁰³Vegeu ANNEX

arribar a un consens fins al núm.14, sobre el núm.19 van decidir que les dues ll s'escriurien amb guionet quan tinguessin el mateix so de la llengua castellana. En núm. 20 va quedar aprovat. Sobre els punts 16, 17, 18 i 19 es va resoldre crear un comissió per tal de tornar-los a revisar i decidir un acord satisfactori per a tothom. La comissió fou formada pels Srs. Joan Sorà, Antoni Sbert, Miquel Moragues, Pere Andreu i Jaume Pujol.

Les actes de les juntes de la Societat Econòmica Mallorquina d'Amics del País no tornen a fer el més mínim esment sobre aquest afer, la qual cosa ens obre moltes preguntes: La realització del diccionari no es va portar mai a terme? Si fou així, quina és la causa de l'abandó? Els personatges esmentats varen arribar a fer un treball considerable? Es podria trobar? Possiblement les causes de l'abandó foren les mateixes que incidiren en l'intent de 1797 i, a més a més, cal afegir que, l'any 1835, Joan Josep Amengual va treure la "Gramática de la Lengua Mallorquina" i que, el 1840, Pere Antoni Figuera va publicar el "Diccionario Mallorquí-Castellá", aquesta coincidència de dates degué influir en la renúncia de l'empresa començada.

L'objectiu del projecte no era altre que estendre el coneixement de la llengua castellana i, com ja hem vist, aquests esforços cal emmarcar-los dins un dels objectius de la SEMAP: la difusió de la instrucció i la cultura en el si de la societat mallorquina. Si intentem analitzar les raons que porten a aquest intent de difondre la llengua castellana a Mallorca, hem de centrar-nos en el món cultural del primer terç del XIX i situar-nos dins un grup social elitista on el coneixement de la llengua castellana resultava bàsic per assolir o mantenir un estatus econòmic-social elevat. També veiem que el castellà, en aquells moments, se'ls presenta com a única llengua transmissora de sabers tant matemàtics com químics, geogràfics etc., és a dir, es transforma en la clau de volta que permetrà

poder arribar a la difusió d'altres coneixements, la qual cosa implica riquesa i prosperitat per al país. Tots aquests punts hi són ben presents, però no cal oblidar, tampoc, que hi ha una visió centralista i espanyolista de l'estat ben palesa a qualsevol dels seus escrits.

3.4.3.-Enquestes d'escolarització

Si ens fixem en l'*Estadística de Población y riqueza agrícola de 1834-35*¹⁰⁴ podrem adonar-nos d'una sèrie de canvis succeïts en un termini relativament curt. Aquesta Estadística ens descriu la situació de l'ensenyament a 27 pobles de l'illa de Mallorca. D'aquests 27 pobles encara n'hi ha 6 (Biniali, Capdepera, Costitx, Maria, Son Servera i Vilafranca) que no tenen cap mena d'organització escolar. Es Capdellà sols declara tenir escola de nines. Escorca té un mestre de música. I a Estallencs, Galilea, Marratxí, Sant Llorenç i Santa Margalida l'escola de primeres lletres és portada pel rector o el vicari del poble. La resta de pobles (Felanitx, Lluçmajor, Artà, Bunyola, Calvià, Manacor, Montuiri, Pollença, Porreres, Puigpunyent, Sa Pobla, Sencelles, Santa Eugènia i Santa Maria) tenen un o dos mestres. Els pobles més ben dotats són Artà, amb una escola de primeres lletres i una escola de gramàtica llatina, portada la primera per un frare i la segona per un prevere; Felanitx, que té dos mestres, un de primeres lletres i l'altre de llatinitat i matemàtiques; Lluçmajor, que té tres mestres i la matèria que es detalla és gramàtica llatina, llengua castellana i comptes i no diuen com es repartia la matèria d'estudi; Manacor i Porreres tenen dos mestres, un de primeres lletres i l'altre de gramàtica llatina. Sa Pobla té un mestre de primeres lletres, però

¹⁰⁴ARM D-830

la seva contesta és molt interessant ja que especifiquen la matèria d'estudi: doctrina cristiana, llegir, escriure, comptar i "rudimentos de gramática castellana i ortografía". El total d'infants escolaritzats que consten en aquesta estadística de 27 pobles són 996 nins i 1.330 nines.

Els canvis que podem constatar entre les estadístiques de 1800 i la de 1834 són: per una part, que per primer cop s'especifica l'ensenyament de la llengua castellana, encara que sigui en un grau elemental; en segon terme, el municipi de Calvià fa constar que el mestre és titulat, cosa que no s'havia donat fins ara, i, en tercer lloc, s'especifica el nombre d'alumnes¹⁰⁵, la qual cosa permet tenir unes primeres xifres sobre escolarització.

De les "*Notícias estadísticas de la instrucción primaria de estas islas correspondientes al año 1835*"¹⁰⁶ que va sortir publicat a *El Propagador Balear* de 1837 tenim també informació valuosa. Aquesta estadística ens dóna el nombre d'habitants de Palma i del pobles de Mallorca i de tots ells ens informa del nombre d'homes i nins que saben llegir i dels que saben escriure; del nombre de dones i nines que saben llegir i de les que saben escriure; del nombre d'escoles públiques i privades de nins i de nines; i del nombre d'escolars de 3 a 10 anys i de 10 anys en amunt, fent la distinció de nins i nines, que hi ha a cada poble i a Ciutat.

Malauradament no tenim el nombre d'habitants de cada poble per talls d'edat, per la qual cosa no podem saber el grau d'escolarització; en canvi sí que podem saber el percentatge sobre el total d'habitants dels homes i dones (inclosos els nins i les nines) que saben llegir i escriure, per tant podem esbrinar el grau d'alfabetització. Partint del còmput global

¹⁰⁵Vegeu ANNEX.

¹⁰⁶Vegeu ANNEX.

d'habitants de l'illa de l'any 1834, que és de 167.252 d'habitants, tenim un 8,31% d'homes i nins que saben llegir i un 7,26% que saben escriure; en canvi de dones i nines tenim un 1,36% que saben llegir i un 0,84% que saben escriure. Consten 31 escoles públiques de nins i 56 de privades; 29 escoles públiques de nines i 83 de privades. Les xifres totals de població escolaritzada són les següents: 1.949 nins de 3 a 10 anys i 1.136 de més de 10 anys; 2.581 nines de 3 a 10 anys i 930 de més de 10 anys. Per tant, hi ha un total de 3.085 nins escolaritzats i un total de 3.511 nines escolaritzades.

Les dades que podem extreure del *Die Balearem* ¹⁰⁷ de l'Arxiduc Lluís Salvador referents a l'any 1860 ens permeten analitzar uns altres indicadors. Les dades ens assenyalen els índexs d'escolarització, però es redueixen a la població infantil de 6 a 10 anys. Tenim la població total de Mallorca de nins i nines en aquesta franja d'edat, també tenim els nins i les nines escolaritzats a les escoles públiques i a les escoles privades, així com el nombre d'escoles públiques i privades que hi ha de nins i nines. De tot això podem deduir que un total de 20.195 nins i nines pressuposen un 46,7% de nins escolaritzats i un 57,9% de nines que van a escola, repartits de la següent manera: un 36,6% de nins va a l'escola pública i un 10% a la privada; un 34,7% de nines va a l'escola pública i un 23% a la privada. El total d'escoles són 227, repartides entre 68 escoles públiques de nins, 37 escoles privades de nins; 69 escoles públiques de nines i 53 escoles privades de nines.

ARCHIDUQUE LUIS SALVADOR DE AUTRIA(1985):*Las Baleares por la palabra y el grabado. Mallorca (parte general)*, Caja de Baleares "Sa Nostra", Palma de Mallorca (primera edició, Leipzig, 1871)pàg.328-329

El Cens de població de l'any 1860¹⁰⁸ ens permet avaluar una altra tipologia d'ítems que l'Arxiduc no contempla. Sobre alfabetització fa la distinció entre homes i dones que saben llegir i escriure, però no diu que hi hagi inclosos ni els nens ni les nenes. Tenim que un total 2.034 homes declaren que saben llegir, cosa que representa un 1,9% sobre el total de la població masculina; un total de 1.754 dones declaren el mateix i representen un 1,6% sobre el total de població femenina. Uns 20.386 homes declaren que saben escriure, un 19,9% sobre el total de població masculina, i el mateix ítem ens dóna que 5.795 dones diuen que saben escriure, la qual cosa representa un 5,4% del total. Hem d'afegir que 79.983 homes declaren que no saben llegir ni escriure, fet que representa un 78% sobre el total de població masculina, i 99.112 dones declaren el mateix, dada que significa un 92,9% sobre el total de població femenina. Quant a l'escolarització dels infants d'entre 6 i 10 anys, tenim que un 55,6% dels nens va a l'escola i un 59% de les nenes també.

És una llàstima que les diferents estadístiques que hem analitzat no es centrin en els mateixos indicadors, però malgrat tot podem deduir una sèrie de conclusions. Podem analitzar els percentatges d'alfabetització comparant l'Estadística de 1835 i el cens de població del 1860, malgrat que aquest últim no contempli o no assenyali que hi inclou els nins i les nines que saben llegir i escriure.

¹⁰⁸Veure ANNEX.

ALFABETITZACIÓ	1835	1860/C
Homes i nins.....(13.909) 8,31% que saben llegir		Homes (2.034)1,9%
Dones i nines.....(2.286)1,36% que saben llegir		Dones (1.754)1,6%
Homes i nins.....(12.157) 7,26% que saben escriure		Homes (20.386)19,9%
Dones i nines.....(1.413)0,84% que saben escriure		Dones (5.795) 5,4%
ANALFABETISME		1860/C
Homes que no saben llegir ni escriure		78%
Dones que no saben llegir ni escriure		92,9%

Si ens fixem en els percentatges i en les xifres globals d'una i altra estadística, es constaten problemes que atenten a la fiabilitat estadística. És estrany que l'any 1835 doni unes xifres d'homes i nins que saben llegir més altes que l'any 1860; un altre dels punts que cal comentar és que el cens del 1860 dóna un percentatge i còmput global més alt d'homes i dones que saben escriure que els que saben llegir; possiblement això s'explica perquè es considerava una persona que sabia escriure aquella que sabia posar el seu nom per escrit, malgrat que no tingués capacitat per escriure res més, però cal dir que aquesta diferència no es dóna a l'estadística del 1835. Un dels punts més interessants són les xifres d'analfabetisme del cens de 1860: un 78% sobre el total de població masculina i un 92,9% sobre el total de població femenina declara que no sap llegir ni escriure, la qual cosa ens dóna un 22% d'homes i un 7,1% de dones que saben llegir i escriure, xifres que per altra banda no encaixen en absolut amb les que hem

analitzat anteriorment. Malgrat tot, crec que aquestes últimes són les xifres més correctes que cal retenir a l'hora de considerar el grau d'alfabetització de la societat mallorquina del 1860.

Sobre el grau d'escolarització sols podem comparar xifres que corresponen a un mateix any, el 1860, però entre les xifres de l'Arxiduc i les del Cens no hi ha unanimitat total.

ESCOLARITZACIÓ	1860/A	%	1860/C	%
Nins a les públiques:3.764 Nins a les privades:1.042 TOTAL NINS:	4806	46,7%	5744	55,6%
Nines a les públiques:3.450 Nines a les privades:2.298 TOTAL NINES:	5748	57,9%	5865	59%
TOTAL NINS + TOTAL NINES :	1055	46,7%	11609	57,4%

Així tenim que de la franja d'edat avaluada -de 6 a 10 anys- els percentatges que extreiem del cens de població sempre són més elevats que els de l'Arxiduc i per tant el còmput global de nens i nenes escolaritzats també. Cal dir que les diferències no són realment importants i podem deduir que un 50% de la població infantil d'entre 6 i 10 anys es trobava escolaritzada.

Sobre la tipologia escolar i el nombre d'escoles podem comparar l'Estadística del 1835 i les xifres que ens dona l'Arxiduc:

ESCOLES	1835	1860/A
	públiques: 31	68
Escoles de nins	privades: 56	37
TOTAL E. NINS:	87	105
	públiques: 29	69
Escoles de nines	privades: 83	53
TOTAL E. NINES:	112	122
TOTAL ESCOLES:	199	217

Els canvis que es constaten afecten dos camps: per una part hi ha un augment global d'escoles i, per altra, hi ha un augment de les escoles de titularitat pública en detriment de les de titularitat privada.

Els índexs d'alfabetització -si són fiables- són baixíssims i ens assenyalen que encara ens movem en una etapa d'alfabetització restringida, sense entrar en l'etapa de transició, ja que el tall entre les dues etapes es troba en el llindar del 30% de població alfabetitzada. En el cas de Mallorca, aquest tall es situa més enllà del 1860; malgrat tot, aquestes xifres, no es troben en desacord amb els índexs generals d'Espanya:

“En el marco europeo, España experimentó una transición relativamente tardía, que en las regiones más adelantadas tuvo lugar en las últimas

décadas del siglo XIX y ya bien entrado el siglo XX en el resto del país."¹⁰⁹

El pas de l'alfabetització restringida a una alfabetització universal, és a dir l'etapa de transició, no és tan sols un fenomen relativament recent sinó que també es troba unit a un canvi econòmic, en certa manera ve forçat pel canvi que representa el pas d'una economia basada en l'agricultura a una economia on el sistema productiu es diversifica i entra de ple en una economia de mercat.

L'anàlisi de l'evolució de l'alfabetització ens serveix per arribar a una serie de conclusions:

En primer lloc, ens assenyala que possiblement cal matisar alguns fets històrics que potser no hem valorat com cal. Si seguim Clara Eugènia Núñez tenim que:

"La invención de la imprenta y la introducción del uso del papel fueron dos innovaciones que redujeron sustancialmente el coste de reproducción de libros. Sin embargo, la revolución en las técnicas de impresión no dio lugar a una súbita expansión en los niveles de alfabetización de la población europea; mejoraron ligeramente pero permanecieron aún lejos de extenderse a la población total. (...) Aunque la disponibilidad de los libros aumentó en gran medida, su utilización siguió limitada a grupos sociales concretos, y solo varios siglos más tarde se extendió al grueso de la población" ¹¹⁰

Evidentment la invenció de la impremta va tenir repercussions molt importants que afectaren a nivell històric la llengua catalana, però aquestes repercussions no van anar més enllà d'un àmbit restringit, per tant foren més a nivell qualitatiu que quantitatiu. Però a la llarga tot allò que afecta la llengua a nivell culte arriba a afectar el nivell

¹⁰⁹NÚÑEZ, Clara Eugènia (1992): *La fuente de la riqueza. Educación y desarrollo económico en la España Contemporánea*, pàg. 92. Vegeu, també, pàgs. 148 a 161.

¹¹⁰NÚÑEZ, Clara Eugènia (1992): op.cit. pàg.57

lingüístic de la població en general i és per aquesta raó que és enormement important. És a partir d'aquí, doncs, que cal valorar la introducció de la impremta.

En segon lloc, veiem que abans del desplegament general de la alfabetització la introducció de la llengua castellana ja es trobava del tot assumida. En aquests moments- em refereixo a l'estadística del 1835, i abans d'aquesta- crec que ja és prou clar que el mot alfabetització és sinònim de castellanització perquè l'ensenyament de les primeres lletres - malgrat que els alumnes possiblement entenien molt poc el castellà- ja es fa de manera general en aquesta llengua. No vull dir que la llengua espanyola no s'hagués ensenyat abans, és prou evident que en alguns estaments socials feia molt temps que s'ensenyava i ja estava ben introduïda, però la seva introducció de manera sistemàtica a l'escola crec que cal situar-la a l'entorn d'aquestes dates. No hem de perdre de vista que encara existeixen els mestres particulars, però ara ja les referències que tenim són en llengua castellana.

En tercer lloc, i com a conseqüència del segon punt, tenim la pèrdua total de l'escriptura en llengua catalana, que es produeix quan l'escola espanyola s'ha anat imposant de manera general, quan tot el que implica escolarització es transforma en sinònim de castellanització. A partir d'aquests moments ja no hi ha el més mínim lligam amb la tradició escrita, per tant tot el que es farà en llengua catalana començarà de nou, sense cap referent.

3.5.- Recapitulació

1.- La llengua catalana es manté a l'escola primària com a llengua d'aprenentatge de la lectura i l'escriptura fins a finals del XVIII o primera dècada del XIX . Aquesta permanència es farà més palesa a les escoles dels pobles que a Ciutat i es mantindrà per més temps a les classes socials populars que a les benestants. Hem de ser molt conscients que els ritmes són diferents entre les classes socials perquè la pèrdua de prestigi d'una llengua, és a dir, de poder, no afecta de la mateixa manera tots els grups socials.

2.-Mentre que l'aprenentatge de la llengua llatina es manté independent de la llengua castellana, el català és utilitzat com a llengua pròpia de l'escriptura. El retrocés de la llengua catalana començarà a fer-se palès quan l'aprenentatge del llatí utilitzarà com a llengua de suport el castellà. Gramàtica del Torrella, Nebrija, Salvà etc.

3.-L'exacerbació de la política repressora en contra de la llengua catalana cal situar-la al darrer terç del XVIII i cal no negligir la influència de les idees de la Revolució francesa. Aquesta política repressora afectarà a poc a poc totes les classes socials, començant evidentment per les classes socials més altes i estenent-se després a la resta de classes socials, però de manera extensiva no es veuran els seus fruits fins ben entrat el tombant de segle.

4.- El destí de la llengua catalana es troba molt unit al destí escolar de la llengua llatina. Amb les idees il·lustrades s'intentà introduir l'ensenyament de la llengua castellana en l'aprenentatge de la lectoescriptura i deixar de banda l'ensenyament de la llengua llatina en

aquestes primeres edats. Quan això succeeix l'aprenentatge de la llengua catalana desapareix per complet. Jo establiria tres fases que ens portaran a la desaparició de la llengua catalana en l'escola de primeres lletres:

a) aprenentatge de la lectoescriptura a partir de textos catalans i introducció de la llengua llatina exclusivament en llatí ajudada d'explicacions orals en català o aprenentatge de la llengua llatina amb el català com a llengua de suport escrita. Quan ens trobem en aquest cas la llengua catalana actua en plenitud ja que un o altre sistema no afecta l'estatus prioritari de la llengua catalana com a llengua d'ús habitual.

b) aprenentatge de la lectoescriptura en català, però la introducció de la llengua llatina ja vindrà amb el suport d'una llengua vulgar, però no de la llengua catalana, sinó de la llengua castellana, la qual cosa farà que la llengua catalana es vegi desplaçada d'un àmbit de prestigi important i al mateix temps que la llengua castellana incideixi ja com a llengua habitual de l'escriptura. Aquest segon estadi és gairebé contemporani del primer, però no a tots els nivells socials, ja que és més usual a les classes socials més altes.

c) aprenentatge de la lectoescriptura en castellà, desaparició de l'ensenyament del llatí en les primeres edats. El llatí sols s'estudia com a llengua culta, però ja definitivament morta per a qualsevol mena d'ús i passa a estudiar-se en unes edats més avançades. La llengua catalana només té l'àmbit oral. Ja ens trobem en l'escola de caire liberal -la situariem després de la guerra del francès per arribar a la seva plenitud a partir de la dècada del 1820-1830- que no fa més que adoptar les idees il.lustrades que s'havien estès en l'última dècada del XVIII i

començaments del XIX, malgrat que no s'havien pogut portar a terme en plenitud. En aquest estadi alfabetització significa castellanització.

5.-L'ensenyament de la llengua castellana a l'escola de primeres lletres cal situar-lo ja dins el XIX, molt possiblement a partir de la guerra del francès, per trobar-se ja ben assentat a partir de la dècada dels anys 30.

Som plenament conscient que he tractat la problemàtica de manera esbiaixada. He deixat de banda molts d'altres punts perquè només he volgut centrar-me en l'anàlisi del món escolar, ja que crec que és una peça clau que no havia estat prou tractada fins ara.